

170941

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította Gyulai Pál.
Szerkeszti Heinrich Gusztáv.

Egy-egy szám ára 1 Kor.

HEINRICH GUSZTÁV
A BOLYGÓ ZSIDÓ
MONDÁJA

MÁSODIK JAVÍTOTT KIADÁS

1947-1952. SZ.

6 K

FRANKLIN-TÁRSULAT
KIADÁSA

170941

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A bolygó zsidóról szóló monda nem tartozik azon hagyományok közé, melyek tarka vagy változatos tartalmuknál fogva, talán kalandos cselekvényökkel vagy az epizódok nagy számával, eleve lekötik a figyelmet; azok közé sem, melyeket a világirodalomnak elsőrangú költői dolgoztak föl és — mint például Faust vagy Don Juan mondáját — halhatatlan alkotásokban nagyszerű és maradandó értékű eszmék keretévé tettek. Mégis kevés monda van, mely annyira ismeretes volna, mely a nagy közönséget is annyira érdekelné, mely eredetének és alapeszméjének homályosságával, esetleg mélységével a kutatót annyira vonzaná, mely a költők alkotótehetségét is annyira kihívná, hogy hőst nagy eszmék hordozójává vagy mély érzések kifejezőjévé tegyék, mint épen Ahasverus mondája, mely főleg az utolsó két században sokat foglalkoztatta a tudósokat¹ és a költőket. Azért nem

¹Jos. Görres, *Die deutschen Volksbücher*, 1807 200. l. — J. G. Th. Grässe. *Der Tannhäuser und der ewige Jude*, 1861. — San-Marte. *Rückblicke auf Dichtungen und Sagen des deutschen Mittelalters*,

lesz talán sem érdektelen, sem haszontalan munka, ha a következőkben én is megkísérlem a monda eredetét és történetét röviden tárgyalni és azon kísérleteket figyelemmel kísérni, melyekben az utolsó másfélszázad műköltői¹ a hagyomány rejtélyét megfejteni próbálták.

I.

A monda² forrásai nem gazdagok és nem vezetnek évezredekre, hanem csak évszázadokra vissza a múltba.

1872. 85. l. — Friedr. Helbig, *Die Sage vom ewigen Juden, ihre poetische Wandlung und Fortbildung*. 1874. — Charles Schoebel, *La légende du Juif-errant*, Paris, 1880. — Gaston Paris, *Le juif errant*, Paris, 1880. — Ludwig Neubaur, *Die Sage vom ewigen Juden*, 1880 és 1893. — Heinrich Dübi, *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* XVII, 1907, 143. l. — Magyarul: Pallas Nagy Lexikona III, 471; Omikron, *A bolygó zsidó*, Magyar Szó, 1903, 18. sz.; Bloch Henrik, *A bolygó zsidóról szóló monda*, Izr. magyar irodalmi társaság évkönyve, 1904. — Saját tanulmányom, mely most javított és bővített alakban lát napvilágot, először 1881-ben jelent meg a «Buda-pesti Szemle» XXVII. kötetében, 1—26. l.

¹ Csak a német irodalomban 1775 óta, a jelentéktelen adatokat mellőzve, a mondának több mint száz földolgozása ismeretes; a világirodalomban (természetesen a magyar termékek nélkül!) több mint kétszáz Ahasverus-művet mutattak ki.

² Ed. König, *Ahasver, der ewige Jude*, 1907 (bíráltam Egyet. Philologiai Közlöny XXXI, 1907, 870. l.)

A bolygó zsidóról először Roger of Wendover angol szerzetes (St. Albans apátságban), a ki 1237-ben halt meg, tud. «Flores Historiarum» cz. művében, mely a világ eseményeit a teremtéstől 1235-ig tartalmazza, az 1228. évhez elmondja, a mit a bolygó zsidóról megtudhatott. Egész krónikáját egy későbbi rendtársa, Matthäus Parisiensis, a ki szintén szerzetes volt St. Albans apátságban (meghalt 1259-ben), teljes szövegében fölvette saját krónikájába.¹ Itt meséli, hogy egyszer egy örmény érsek került Angolországba, a ki itt, a keleti dolgokról és nevezetesen ama József felől megkérdezettvén, — kiről az a hagyomány van a népnél, hogy Krisztus kínszenvedésénél jelen volt és beszélt is az Úrral és hogy a keresztény hit igazságának tanúbizonysága gyanánt még ma is él, — előadta, hogy ez a József csakugyan még ma is él Arméniában. Egy antiochiai lovag, a ki az érsek rokona és kísérője volt, még többet tudott e Józsefről mesélni. Szerinte ez, eredeti nevével Kartaphilus, ajtónálló

szerint az Abasverről szóló hagyomány mythos t. i. oly elbeszélés, mely «már eleve egy eszmét meg szemléltet vagy megszemélyesít», a bolygó zsidóról szóló elbeszélés pedig a jeruzsálemi nép vándorlásának megtestesítése. Ez állításban a mythos helytelenül van értelmezve, a monda magyarázata pedig önkényes.

¹ Matthäus Parisiensis, *Historia Anglica* ed. H. R. Luard, London, 1876, III, 161—164. l. — A bolygó zsidóra vonatkozó részletet közli Graesse id. h. 122—124. l. és Neubaur id. h. 108—109. l.

volt Pontius Pilatus palotájában. Midőn a Megváltót halálra ítélték és a palotából kivitték, Kartaphilus őt megvetéssel hátbaütötte és gúnyosan így szólt hozzá: «Menj, Jézus, menj, siess már, mit késel?» (*pepulit eum pugno contemtibiliter post tergum et irridens dixit: Vade, Jesu, citius vade, quid moraris?*). Jézus pedig szigorú tekintettel visszafordult és így szólt hozzá: «Én megyek, te azonban várj, míg ismét visszatérek.» (*Et Jesus severo oculo et vultu respiciens in eum dixit: Ego vado et expectabis, donec veniam!*). És Kartaphilus még ma is várja az Úr visszatérését. Midőn Krisztus meghalt, a Pilatus ajtónállója harmincz éves volt, és ha a századik évet eléri, mindig ájulásszerű álomba esik, melyből fölébredve ismét csak olyan idős, mint midőn Jézust gúnynyal és ütéssel illette. Kartaphilus azóta teljesen megváltozott. Ananiással, a ki Paulust, a szent apostolt, megkeresztelte, mély benső hittel ő is megkereszteltette magát és ez idő óta József a neve. Azóta Arméniában él, szent viseletű és szent beszédű férfiú, a kit a püspökök és az egyház egyéb főnökei is igen nagyra becsülnek, a ki ritkán és csak keveset és leginkább szent dolgokról beszél, legszívesebben a Megváltó életéről, haláláról és föltámadásáról, az apostolokról és az ő szent beszédeikről; és ezt mind nevetés és gúny, vagy gáncs és ellenmondás nélkül, sőt ellenkezően könnyes szemekkel és az Úr félelmével szívében mondja el, mert

csak azon van, nehogy a Megváltót az ítélet napján, midőn újra látni fogja, még mindig haragosnak találja (ne ipsum in ultimo examine inveniatur iratum). Élete egyszerű, eledele, ruházata egyszerű; ajándékokat nem fogad el. Egyedüli reménye, hogy az Úr meg fogja bocsátani nagy bűnét, melyet nem rosszaságból, hanem tudatlanságból követett el és így róla is szól az ige: «Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek.»

A püspök még Nőé bárkájáról is beszélt, mely még ma is az arméniai hegyekben fekszik, és minden beszéde az igazság és becsületesség bélyegét hordta magán, úgy hogy a hallgatók hittek szavában.

Ennyit tud Paris Máté mondánk hősről, a ki nála még nem bolygó, hanem csak örök zsidó (vagy talán nem is zsidó? — Lessing Karta-philust «örök pogánynak» nevezte). Föltűnő a hős neve, Kartaphilus,¹ mely különben sehol sem fordul elő, — az egész középkorban senki sem ismeri ezt a nevet — és még feltűnőbb, hogy a hagyomány őt Arimathiai Józseffel, Krisztus ez állhatatos hívével azonosítja, a ki a hagyo-

¹ Görögül *καρτα φίλος*, nagyon kedves, és ezt a nevet utóbb Jézus legkedveltebb tanítványára, János apostolra (Le bien-aimé Jean) értették, «a ki nem fogja a halált megízlelni, míg az Úr vissza nem tér». V. ö. Charles Schoebel, *La légende du Juiferrant*, Paris, 1877, 24. l.

mány szerint az Úr testét saját kertjében eltemette és kinek fönnmaradásáról, a mire a krónikás már elbeszélése elején czéloz, szintén a legkülönbözőbb mondákat mesélte a középkor.¹

Az angol krónikás elbeszélése nem lett népszerűvé; egy XIII. századi, 1248 körül írt flandriai rímkrónikában² ugyan szintén megtaláljuk Paris előadását, francia versekbe szedve, de a bűnösnek megnevezése nélkül; azonban ez a munka sem tette a mondát népszerűvé. Midőn harmadfél századdal később a bolygó zsidó mondája, most már abban az alakban, melyben világhírűvé lett, újra föllép, régibb forrásairól senki sem emlékszik meg, senki sem tud.

Csak a XVI. században találkozunk ismét mondánk hőisével, a kinek neve most már Ahasve-

¹ Így Jacobus de Voragine, *Legenda Aurea*, ed. Grässe, cap. 67, 302. l. — Arimathiai József tudvalevőleg a Grál-mondával is kapcsolatban áll, mert ő első birtokosa a Grálnak nevezett szent tálnak, melyet Krisztus halála után ő hoz Angliába. V. ö. Adolf Birch-Hirschfeld, *Die Sage vom Gral*, 1877 főleg a *Grand St. Graal* kivonatát a 9. s kk. II.

² Mousket Fülöp (szül. Gentben 1220, meghalt 1282-ben mint Tournay püspöke), *Chronique rimée* ed. le Baron de Reiffenberg, Bruxelles, 1838, II. 491. és Adolf Tobler, MGH. XXVI, 1882. 777. l. Az idetartozó részletet, mely Paris előadásával teljesen egyezik, szintén közli Grässe, id. h. 124. l. és Neubaur id. h. 109. l. — Az örmény püspök 1243 körül járt Tournayben, melynek püspöke akkor Gautier de Marvis volt.

rus¹ és a ki ezentúl nemesak mint egy régi hagyomány hőse, hanem személyesen is föllép. A XVI. századnak ő egyik legismertebb, legtöbbször tárgyalt alakja.

Ahasverus első föllépése, 1505-ben Königinhofban Csehországban, hol egy Kokot nevű takács-csal sok jót tett,² nem egészen bizonyos. Annál kétségtelenebbnek tekinti a hagyomány, hogy a bolygó zsidó 1547-ben Hamburgban megjelent, mint azt Dudulaeus Chrysostóm, egy westphaliai származású, de különben egészen ismeretlen ember, egy kis könyvecskében elbeszéli, melynek legrégibb kiadásai 1602-ből maradtak fenn. E népkönyv czíme: «Rövid leírás és elbeszélés egy Ahasverus nevű zsidóról, ki Krisztusnak keresztre feszítésénél jelen volt, maga is kiabálta a Crucifigét és könyörgött Barnabásért; de azután Krisztus keresztre feszítése után nem tudott többé Jeruzsálembe jönni, nem is látta többé nejét és gyermekeit; azóta életben maradt és néhány év előtt Hamburgba jött és 1599-iki deczemberben Danzigban is megjelent. Eitzen Paulus, a szent írás doktora és schleswigi püspök, valamint a hamburgi iskolák rektora tanácskoztak vele a keleti dolgokról, mik Krisztus ideje után történtek és mindezekről ő oly jól volt értesülve, hogy nem

¹ A névnek héber kiejtése: Ahasveros, a görög szövegben: Ἀσσυήρος, latinul Assuerus, csak a protestáns bibliában: Ahasverus.

² Hormayr, Historisches Taschenbuch, 1827, 299. l.

csodálhatták eléggé. Máté 16: Bizony mondom néktek, vagynak némelyek ezek közül, kik itt állanak, a kik a halált meg nem kóstolják addig, míg nem látandják az embernek Fiát menni az ő országába. — Nyomtatva Leydenben, Creutzer Kristófnál,¹ Anno 1602.» — A könyvecske levél alakjában van írva; kelte Schleswig, 1564 junius 9., szerző aláírása nélkül. A későbbi kiadásokban aláírva: Chrysostomus Dudulaeus Westphalus, változó dátummal. E népkönyv, melyet Németországban vásárok alkalmával és a templomok mellett, a Faustról, Siegfriedről, Eulenspiegelről és más népies alakokról szóló népkönyvekkel együtt még ma is árulnak, a bolygó zsidó mondájának valódi forrása.²

Dudulaeus nem a maga tapasztalatait beszéli el; a mit tud, azt mind Eitzen Páltól, Melanchthon

¹ A kiadó neve (Keresztes és Kristóf) és helye (Szenvedés) talán a népkönyv tartalma alapján van kigondolva, mert Kreutzer Kristóf nevű kiadó Leidenben, de egyebütt sem is meretes.

² Neubaur id. h. 53—93. l. a népkönyvnek negyven XVII. századi kiadását sorolja föl és írja le; azután teljesen közli a népkönyv két 1602-iki kiadásának szövegét: az egyik a mű végén «Datum Schlesswig den 9. Junij Anno 1564», aláírás nélkül; a másik «Datum Dantzic den 9. Julij Anno 1602» és aláírva: «Chrysostomus Dudulaeus Westphalus». Ez a két szöveg (valamint a későbbiek is) csak jelentéktelen részletekben különbözik egymástól. A népkönyvnek 1602. évi (második) szövegét közli Simrock is, *Deutsche Volksbücher* VI, 1847, 417. l.

tanítványától, a theologia doctorától és schleswigi püspöktől¹ tudja, a ki neki Ahasverus első megjelenését német földön elbeszélte.

Eitzen 1547 telén Wittenbergből, hol tanulmányait befejezte volt, Hamburg városába jött. Itt egy vasárnap a prédikáció alatt a szószékkel szemben egy nagy termetű, hosszú hajú és hosszú szakállú, rongyokba öltözött, körülbelül ötven évesnek tetsző embert vett észre, a ki a nagy hideg daczára mezítláb állt a hideg követen és a legnagyobb áhítattal hallgatta a lelkes beszédét. A hányszor a prédikátor Jézus nevét említette, a föltűnő idegen mélyen és alázatosan meghajtotta magát, mellét verte és felsóhajtott. Eitzen figyelmét a rejtélyes alak anynyira megragadta, hogy az isteni tisztelet végeztével rögtön kérdezősködött utána és ekkor kitűnt, hogy több előkelő férfiú, a kik nagyobb utazásokat tettek volt, «Angliában, Franciaországban, Olaszországban, Magyarországon, Perzsiában, Spanyolországban, Lengyelországban, Moszkvában, Lívlandban, Svédországban, Dániában, Skóciában és sok más helyen is» látták

¹ Paulus v. Eitzen 1522-ben született Hamburgban, 1546-ban lett Wittenbergában a theologia doctora, 1562 óta udvari főpap Schleswigben; de 1593-ban megvált e hivatalától és meghalt 1598-ban. V. ö. róla Carl Bertheau cikkét Allgemeine Deutsche Biographie, VI, 1877, 484. l. (Ugyanő tárgyalta a mondat : Herzogs Realencyklopädie VII, 1880, 281. l.)

már ezt az embert, a ki feltűnő alakjával bevésődött emlékezetökbe.

Végre fölkereste Eitzen az idegent magát és ez beszélte neki, hogy ő jeruzsálemi születésű, neve Ahasverus, mestersége szerint varga. Midőn Krisztus Jeruzsálemben föllépett és tanította a népet, Ahasverus is, mint többi honfitársai, eretneknek és lázadónak tartotta a Megváltót és a maga részéről is mindenkép azon volt, hogy rögtön eltávolíttassék és kiirtassék. És a bírák a nép követelésére csakugyan halálra ítélték Jézust és midőn ez, a kereszt súlya alatt megtörve, Golgothára vitetett, Ahasverus karjára vette kis gyermekét és kiállott háza kapuja elé, hogy a menetet lássa. És midőn Krisztus a házához ért és ott megpihent, Ahasverus haragból és hogy a zsidóknál híre legyen, elűzte őt és felszólította, hogy siessen oda, a hová való. És Jézus rögtön reá irányozta szemét és ezeket mondá: «Én itt állani és megpihenni akarok, neked azonban menned kell egészen az ítélet napjáig.» És Ahasverus rögtön letette gyermekét és valami benső kényszerűségtől üzetve, utána ment az Úrnak és végignézte, a mint iszonyatosan kínozták és keresztre feszítették és megölték. Ezután úgy érezte, hogy lehetetlen neki Jeruzsálemben visszatérnie és nem is látta többé sem nejét, sem gyermekeit, hanem nyughatatlan zarándok gyanánt bejárta az országokat, az egyiket a másik után. És midőn végre, hosszú évek multán, Jeruzsá-

lembé visszakerült, mindent elpusztítva és lerombolva talált és nem ismert többé rá semmire. «Hogy Istennek mi célja vele — így végezte Ahasverus elbeszélését, — hogy ilyen soká össze-vissza vezeti őt ebben a nyomorult életben, vajjon talán az ítélet napjáig mint Krisztus kínszenvedéseinek élő tanúját az istentelenek és hitetlenek meggyőzésére akarja-e fönn tartani, ezt ő nem tudja; legjobban szeretné, ha Isten őt e siralomvölgyből nyugalomra szólítaná.»

Eitzen nem elégedett meg az idegennek ez elbeszélésével, hanem elvitte őt egy tudós emberhez, a ki főleg Kelet történeteit igen jól ismerte és ez kikérdezte Ahasverust és az idegen mindent tudott és ismert és jobban, mint a tudósok. Így hinniök kellett neki és nem csodálkozhattak eléggé azon, hogy Istennél minden lehetséges, a mit az ember hihetetlennek és megfoghatatlannak tart.

Ahasverus maga igen csendesesen és visszavonultan élt; keveset beszélt, csak a hozzá intézett kérdésekre felelt; keveset eszik, sehol nem időzik soká, hanem folyton tova siet; pénzt nem fogad el és a mit kap, a szegények közt osztja el, mert neki pénzre nincs szüksége. Isten — így nyilatkozott — majd gondoskodik róla, hiszen ő megbánta bűnét, melyet tudatlanságból elkövetett. Nevetni senki sem látta, minden ország nyelvét bírja, az Isten igéjét örömmel és

nagy ájtatossággal hallgatja, a káromkodókat és az Úr nevével visszaélőket pedig megfeddi.

Ennyit beszélt Eitzen püspök Dudulaeusnak, a ki a maga részéről hozzáteszi, hogy a mondottak mellett más régi ismerősei is tanúskodnak, és néhány új adattal végzi előadását, mely a későbbi kiadásokban Revalból van keltezve, hogy t. i. Ahasverust 1575-ben Madridban, 1599-ben Bécsben, 1601-ben Lübeckben látták. «Hogy okos és istenfélő emberek — ezek a westpháliai ismeretlen író zárszavai — a nevezett emberről mit akarnak tartani, az mindenkinek jogában áll. De Isten tettei csodálatosak, megfeythetetlenek és föl nem kutathatók; minden nap újat meg újat hoz, de csak az ítélet napján lesznek azok világosak.» A német népkönyv szerzője tehát nem dönt a hagyomány hitelessége dolgában, de kétségtelen, hogy hajlandó a jeruzsálemi zsidó esetét történeti ténynek tekinteni. A későbbi olvasók és kutatók vagy hiteles forrásnak vették az 1602-iki népkönyvet, vagy csupán szép legendát láttak e hagyományban, melynek legfeljebb némely általános jellegű történeti háttérét voltak hajlandók elismerni. Első ízben tudós érvekkel megtámadta a hagyomány történeti hitelességét Carol. Anton egyetemi tanár, *Lepidam fabulam de Judaeo immortali examinat.* Helmstadt, 1755, a ki ellen inkább szatirával és iróniával, mint tárgyilagos bizonyítékokkal fordul: *Marien Reginen Krüge-*

rin, gebohrnen Rühlemannin Schreiben an den Herrn Professor Carl Anton, darinnen bewiesen wird, dass es einen ewigen Juden gebe. Halle und Helmstädt, 1756. Más szempontból visszautasítják a mondát azok, a kik a Megváltónak szeretettel és irgalommal gazdag nagy szívét nem tudják összeegyeztetni azzal a borzalmas büntetéssel, melylyel a népnek tudatlan emberét csekély bűnéért sujtotta.¹ Ma természetesen a hitelesség kérdése nincsen többé napirenden.

Ez a híres népkönyv Ahasverusról, a bolygó

¹ V. ö. Börne szép szavait egy értéktelen Ahasverus-munka (*Geschichte des ewigen Juden, von ihm selbst geschrieben. Aus dem Französischen.* Gotha, 1821) bírálatában: «Es hat mir immer lästerlich geschienen zu glauben, dass der Heiland, der Gott der Liebe, des Erbarmens und der Versöhnlichkeit, eine kurze Kränkung, die ihm auf dem Wege zum ewigen Leben widerfahren, so furchtbar habe rächen können, dass er den Beleidiger zu endlosem Jammer verflucht». — De hangsúlyozandó, hogy a szívtelen varga elátkozásáról a Népkönyv nem tud, sem bosszúról vagy üldözésről, és hogy már a Népkönyv függeléke (Erinnerung an den christlichen Leser) Krisztusról azt állítja, hogy a bűnbánó bűnösöknek megbocsát, de nem olyanoknak, a kik makacsul ragaszkodnak bűnökhöz. De nagy szerepet játszik ilyen, még pedig a legvadabb és legrikítóbb szólamokból összetákolt átok pl. H. Heijermans «Ahasverus» cz. egyfelvonásos színművében (1893, németül az Universalbibliothekben), melynek a mondához semmi köze. Alapmotívuma: egy hithű öreg zsidó megátkozza egy orosz pogrom alkalmával keresztényné lett fiát.

zsidóról,¹ mely nemsokára francia, angol, holland, latin és dán nyelven is megjelent és a mondát az újkor egyik legismertebb, legnépszerűbb hagyományává tette. Ezentúl Ahasverusról sokszor történik említés.² A fönt nevezett helyeken kívül még a XVII. század elején Revalban, Krakóban és Moszkvában járt az örök vándor, 1604-ben Párizsban, később Naumburgban, hol a kereskedők gazdagon megajándékozták, 1663-ban Stadében, 1640-ben Brüsszelben, itt Laquedem Izsák név alatt; 1642-ben Lipszéban, hol szintén gazdag ajándékokat kapott; később Svájcban, Wallis kantonban, a Matterhorn alatt, hol akkor virágzó város volt; «ha másodszor jövök erre», így szólt, «itt csak erdő és bokor lesz, és ha harmadszor, ezt mind hó és jég borítja», a mi be is következett;³ 1721-ben julius

¹ A németek 'örök zsidónak' (der ewige Jude) nevezik (mint nálunk Arany János). Ez az elnevezése nem származik az eredeti népkönyvből, melynek csak egy 1694. évi kiadásában fordul elő. Kevésbé helyes is, mint az angol 'wandering Jew' és a francia 'juif errant' vagy a magyar 'bolygó zsidó'.

² «Egész Európában másról sem beszélnek, mint a bolygó zsidóról», mondja 1610-ben Boterius, a párisi parlament ügyvéde.

³ Egy tirolai monda szerint Ahasverus egyszer a tirolai hegyek közt egy boszorkánynyal találkozott, kinek szintén (nem tudni, miért?) örökké kellett élnie. Evvel sorsolt, hogy melyikök vándoroljon örökké és melyikök üljön örökké az oelzvölgyi havas

21-én München kapujában jelent meg; a XVII. század végén és a XVIII. századnak elején Angliában járt, hol a jeruzsálemi tanács tisztjének adta ki magát, sokat beszélt Krisztus koráról és azt állította, hogy a betegeket közének egyszerű megérintésével meggyógyítani képes; itt elmesélte, hogy Mohammedet és ennek atyját, továbbá Solimant, Tamerlant, Bajazethet személyesen jól ismerte, hogy Nero alatt Rómában volt stb. Az angol egyetemek legnagyobb tudosaikat küldték ki, hogy vizsgálják meg a rejtélyes idegent; és Ahasverus megfelelt minden kérdésökre. A műveltek azonban mind e tények mellett csalónak nézték és csak az alsó műveletlen népbámulta és hitt benne. Még a XVII. században járt Dániában és Svédországban is, Spanyolországban pedig homlokán egy fekete kendőt viselt, mely egy égő feszületet takart le.

Ennyit nyújt a hagyomány. Mi ebből igaz? mi monda? mi csalás? És hogy keletkezhetett ez a monda? hol és miben van alapja? És miért keletkezett az? mely gondolatnak akart kifejezője lenni? — mind oly kérdések, melyek fölötte érdekesek, de melyekre csak hozzávetőleg, csak egyéni okoskodás és fölfogás alapján tudunk feleletet adni.

Érdekes és eddigelé szintén megfejtetlen az a ormán. A koczka a boszorkányt örökülésre és a zsidót örök vándorlásra ítélte.

kérdés is, hogy mikép viszonylik ez a népkönyv a Roger of Wendover, ill. Matthäus Parisiensis XIII. századi följegyzéséhez. Legközelebb fekszik az a fölfogás, hogy a népkönyv szerzője ismerte az angol szerzetesek elbeszélését, mely 1571. Londonban és 1586. Zürichben jelent meg nyomtatásban és melyet egyéni (protestáns) fölfogása szerint módosított, ill. modern novellává földolgozott. Ezt az álláspontot legszigorúbban Neubaur képviseli, hisz szerinte (id. h. 7. l.) Kartaphilus a bolygó zsidó őse, mert annyi egyező vonást talált a két hagyomány közt, hogy szerinte a későbbinek közvetetlen függése a régebbitől kétségbe nem vonható. Csakhogy ezek a tőle fölhozott egyező vonások igen általános természetűek, melyekkel szemben az eltérések mégis túlságosan lényegesek, főleg a hősnek neve (Kartaphilus—Ahasverus); azután, hogy az előbbi pogány ajtónálló, az utóbbi zsidó családos varga volt; végre hogy amaz még ma is Arméniában lakik, ez pedig örökké bejárja az egész világot és sehol sincsen maradása. Az is nagyon feltűnő, hogy a régi elbeszélés fönmaradásának az egész középkoron keresztül sehol semmi nyoma, sem a költők, sem a népies színművek (a mistériumok), sem a festők és szobrászok nem tudnak róla és hogy a XVI. században, mikor a népkönyv szerint Ahasverus már 1542-ben és utóbb is több helyütt megjelent, senki sem tud róla, oly írók sem, mint pl. Luther vagy Hans Sachs, a kik a korabeli mesék és

babonák terén kitűnően voltak tájékozva és maga a népkönyv sem hivatkozik soha régi forrásra, mit bizonyára készséggel megtesz, ha ilyenről tud. Az egész században csupán a tudós protestáns theologus Flacius Illyricus czéloz Kartaphilusra 1556-ban, «Catalogus testium veritatis» cz. híres művében. Már Lessing is kételkedett a két hagyomány azonosságában és közvetlen kapcsolat a két mese között tényleg alig tételezhető föl.¹ Csak annyit lehetne, nézetem szerint, a legjobb esetben megengedni, hogy a nép már a legrégibb idők óta mesélt egy emberről, a ki büntetésből nem tudott meghalni, mivel Krisztust bántalmazta, és ez a nép emlékezetében és ajkán életben maradt mesét jegyezte föl a XIII. században egy angol szerzetes és egy másik változatát dolgozta föl a XVI. század végén vagy a következőnek legelején egy protestáns lelkész az 1602-ben megjelent népies novellává.

Ugyanezen forrásból származnék Guido Bonatti (még XIII. századi) följegyzése «De Astronomia» cz. művében (1550, németül 1572), hogy kortársainak elbeszélése szerint («dicebatur») Krisztus-

¹ Egy későbbi német népkönyv (*Relation oder kurzer Bericht von zweien Zeugen des Leidens Jesu Christi, deren einer ein Heide, der andere ein Jude* 1645) ismeri mind a két hagyományt és hangsúlyozza, hogy Kartaphilus és Ahasverus két teljességgel különböző személy, úgy hogy tehát Krisztus szenvedéseinek két eleven tanuja maradt volna életben a legújabb időkig.

nak egy kortársa, Johannes Buttadeus (Giovanni Bottadio), San Jagóba zarándokolva, megjelent 1267-ben Forli városában: nem tud meghalni, mert bántalmazta¹ a Megváltót («impullisset Dominum»), a ki ezért azt mondta neki, hogy várnia kell, míg (az Úr) visszatér.² Figyelmet érdemel, hogy sem Kartaphilus, sem Buttadeus nem zsidók. Ilyennek az örök vándort először a XVI. század elején a mechemni Jan Aerts tudja. Szerinte Jan Baudewyn (Roduyn) jeruzsálemi zsidó a háza küszöbén állt, midőn Krisztus a kereszt alatt háza előtt elhaladt. Ekkor a zsidó így szólította meg: «Előre, előre! már régen kellett volna ez úton menned!» mire Jézus megfordult és így szólt hozzá: «Én menni fogok, te pedig meg fogsz maradni és évenként visszatérfem után tudakozódní». Így vár a szívtelen zsidó a világ végéig és minden nagypénteken kérdezi: «nem jön már az az ember a kereszttel?» A XVI. században e bolygó zsidóról Portugalliában is meséltek, hol neve Joao d'Espera em Deus (kétségtelenül spanyol közlésből, hol az örök vándor neve Juan Espera em Dios). Francia- és Angolországban a bolygó zsidó a XVIII. század végéig a népies színpadon mint komikus alak, mint nevetteő karikatúra szerepel;

¹ Olasz *buttare* ütni. Bolond Cassel magyarázata, a ki a Buttadeus nevet a Buddha névből származtatja.

² Neubaur id. h. 111. l. — A bretonoknál is Budedeo, Siciliában pedig még ma is Buttadeo az örök zsidó neve, az erdélyi szászoknál: Bedeus.

egy német «Spiel vom Ahasver» 1708-ból csak címéből ismeretes ; a darab maga elveszett vagy lappang. Különben megjegyzendő, hogy örök, bolygása' nem eredeti vonása a hagyománynak. Csak később lesz legyőzhetetlen örökös vándorlása a mondának lényeges eleme. Így Brattadeus is nyugalom nélkül bolyong e földön, miről a XV. század elején Francesco de Andrea értesít, mert szerinte Krisztus így szólt hozzá : «Te ép oly gyorsan fogsz menni, a mint örökké megvársz engem». De ma már lehetetlen megállapítani, hogy az egyes írók följegyzéseiben mennyi az eredeti mondai vonás és mennyi az illető íróknak többé-kevésbé önkényes stilizálásának műve.

A monda eredetét illetőleg első pillanatra hajlandók volnánk azt hinni,¹ hogy a hagyomány forrását a bibliában kell megtalálnunk. De ez a hitünk tévesnek bizonyul. A biblia nem tud sem a bolygó zsidóról, sem egy Kartaphilus vagy Ahasverus nevű emberről : sőt e nevek elseje sem az ó-, sem az új-testamentomban nem fordul elő, az Ahasverus név pedig, melyet az új szövetség szintén nem ismer, az ó-testamentomban csak majd Kambyzes (Ezra IV, 6), majd Astyages (Dániel IX, 1), majd Xerxes (Esther könyvében) király megjelölésére szolgál. Egyetlen hely van a bibliá-

¹ Mint a régi franczia népdal : *N'êhes-vous pas cet homme, De qui l'on parle tant, Que l'Ecriture nomme Isaac Juif-Errant?*

ban, mely a mondával legalább laza kapcsolatba hozható; ez János evangéliumának 21-ik fejezetében található, hol Krisztus, föltámadása után, megjelenik tanítványainak, a kik Tiberias tengerében halásznak. Miután az Úr megebédelt velök, felszólítja Pétrust, hogy kövesse őt és «(20) Pétrus hátrafordulván látá, hogy ama tanítvány, a kit szeret vala Jézus, a ki is elnyugodt vala amaz utolsó vacsorán az ő mellén és megkérdete vala: Uram! kicsoda az, a ki téged elárul? — (hogy János) követi őket; (21) ezt azért mikor látta volna Pétrus, mondá Jézusnak: Uram! ez pedig mint leszen? (22) Monda néki Jézus: Ha akarnám is őtet megmaradni mindaddig is, míg eljövök, mit gondolnál vele? Te kövess engemet. (23) Kiméne azért e beszéd az atyafiak közé, hogy ez a tanítvány nem halna meg». Mihez az evangélista azonban, tiltakozva a tanítványoknak ezen magyarázata ellen, rögtön hozzáteszi: «holott nem mondotta vala azt néki Jézus, hogy meg nem hal, hanem ezt: Ha akarnám is őtet megmaradni mindaddig is, míg eljövök, mit gondolnál vele?»... Itt tehát Jánosról, az Úr legkedvesebb tanítványáról van szó, nem Ahasverusról, nem örök vándorlásról, nem büntetésről — és azért nem is valószínű, hogy a monda a bibliának ezen verseiben, melyek különben igen sokféleképp magyarázhatóak, gyökereznék. A biblia azon második helye pedig, melyet később valóban kapcsolatba hoztak a mondával, sőt a népkönyvnek még címlapjára

is rányomattak — «Máté, 16, 28: Bizony, mondom néktek, vagynak némelyek ezek közül, kik itt állanak, kik a halált meg nem kóstolják addig, míg nem látandják az embernek fiát menni az ő országába» — világosan Krisztus föltámadására és mennybemenetelére vonatkozik és így szintén nem teheti a monda alapját.

De a bibliai történetnek egy másik alakja tényleg beleolvadt a bolygó zsidóról szóló hagyományba. János apostol meséli (Ev. Joh. XVIII. 22—23), hogy midőn Krisztus Kaiphas előtt megtagadott minden fölvilágosítást tanítványairól és tanításáról, «egy a szolgák közül, a ki ott áll vala, Jézust arczúl csapá (a későbbi hagyomány szerint: vaskeztyűvel), mondván: „Úgy felelsz-e a Főpapnak?” Felelé néki Jézus: „Ha gonoszul szoltam, tégy tudományt a gonoszról; ha jól szoltam, miért versz engemet?”» Az egyházi hagyomány ezt a szolgát korán (már Chrysostomus, † 407) azonosította Malchussal, a kiról János evangélista meséli (XVIII, 10), hogy Simon Péter a főpapnak ez emberét Gethsemane kertjében szabályájával megcsapdosá és elvágá annak jobbfulét (melyet Jézus utóbb meggyógyított). Ezt a Malchust nevezi egy régi olasz legenda ¹ Marcusnak és meséli, hogy mily büntetés érte az Isten megsértéséért: el van átkozva, hogy a föld alatt

¹ Giuseppe Pitre, *Fiabe, Novelle e Racconti Popolari*. Palermo, III, 1875, CXX. sz., 46. l.

örökké fusson azon oszlop körül, melyhez Krisztus keresztfeszítése előtt kötözve volt. Kétségbeesésében ismételve kísérletet tesz, hogy fejét az oszlophoz vágva végét vesse kínjainak; de siker nélkül, mert büntetését örökre kell elszenvednie. Ezt a Malchust (Markust), kinek bűne és büntetése már a XV. században Olaszországban igen népszerű volt,¹ nevezi egy későbbi, állítólag 1646-ban Danzigban írt jelentés² Józsefnek, úgy, hogy a Megváltónak e sértegetője három néven szerepel a hagyományban (Malchus, Markus, József). — A József neve valószínűen az angol krónikás előadásából származik. Az olaszföldi Bottadio-mesék kétségtelenül a Malchusról szóló hagyományra mennek vissza és nem azonosak az Ahasverus-, az igazi bolygó zsidó-mondával, melynek kialakulására azonban, noha ki nem mutatható úton, hatással lehettek.

A monda keletkezésére,³ esetleg kialakulására talán hatással voltak keleti hagyományok is. Így meséli a Qoran (20. fej.), hogy egy Al Samir

¹ S. Morpurgo, *l'Ebreo errante in Italia*. Firenze, 1891. — Alfr. Ruhemann, *Die Sage vom ewigen Juden in Italien*. Nord und Süd, 75. köt. 1895, 67—84. l.

² Amsterdam 1660 («geschrieben in Danzig den 21. Aprilis des 1646. Jahres»).

³ Ed. König (id. h. 17. l.) a mondat kapcsolatba hozza a zsidó Purim-ünnep alkalmával előadott Ahasverus-játékkal; de nézetem szerint ily kapcsolat még erőszakos szörszálhasogatással sem állapítható meg.

(vagy Samiri) nevű embert, a ki az aranyborjút készítette, Mózes elátkozta, hogy ne tudjon soha meghalni. Ez átok súlya alatt bolyong Samiri vadállatként a világnak egyik végétől a másikig, kerülve az emberektől, a kik még a földnek azon részét is megtisztítják, melyet lábai érintettek; ő maga pedig, ha ember közeledik feléje, odakiált neki: „meg ne érints!” (Ez az Al Samir valószínűen azonos Samaellel, a ki az aranyborjú elkészítésénél a hagyomány szerint közreműködött.) És egy régi arab monda meséli, hogy Omar hadvezére Sad, a Kadesia mellett vívott csata után, a kalifa parancsából Holwân ostromára indulva, imádsága után találkozik Zerîb b. Barsamlával. Ez Jézus küldöttének mondja magát, a kit a Megváltó megáldott és biztosított, hogy addig fog a halandók közt időzni, míg Jézus a mennyországból visszatér a földre.¹

Egy másik arab monda kevésbbé szűkszavú. E szerint a Hajira 16. évében Fadhila arab főnő háromszáz harczosával egy este hegyektől körülvárt völgybe ért, hol imádságát elvégezte, Nagy ámulatára egy láthatatlan hang szóról szóra ismételte imáját. Midőn a vezér észrevette, hogy ez nem lehet a visszhang szava, így szólt: «Bárki légy, a ki imádságomat ismétled: ha az angyalok közé tartozol, legyen Isten kegyelme

¹ Ign. Goldziher, *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, Leiden, 1899, II, p. XCII.

veled, ha a gonosz szellemek közé, nem akarok rólad tudni; ha azonban ember vagy, mint én, mutatkozzál, hogy lássalak.» Alig hogy ezeket mondta, meglátott egy kopasz embert, a ki botot tartott kezében és dervisre emlékeztetett. Fadhila tiszteletteljesen üdvözölte és megkérdezte, hogy valjon kicsoda. Mire az idegen így felelt: «Én Zerib vagyok, Illés próféta fia. Jézus Krisztus akaratából élek e világon, hogy maradjak, míg ő újra a földre jön. Én várom tehát az Urat, a ki minden jónak a forrása, és az ő parancsára élek ezen hegyek mögött.» Fadhila kérdezte azután, hogy mikor fog Jézus újra megelenni, mire azt mondta: «A világ végén és az utolsó ítéletkor.» És a vezér kérdésére, hogy mikor lesz az utolsó ítélet, azt felelte, «mikor az emberek teljesen megromlanak és az egy igaz Isten templomai bálványokkal lesznek tele.» Erre eltűnt.

Nem hiszem, hogy régi hagyomány volna az az elbeszélés, melyet Albert Katz ¹ közöl. Midőn a hódító rómaiak Jeruzsálemhez, a szent városhoz közelednek, minden zsidó fegyvert ragad hazája és Istene megmentésére. Ekkor Mirjam, egy előkelő és gazdag zsidó hölgy, a rómaiak ellen harczba küldi egyetlen fiát, Paltiát, a ki azonban, mert nem tudja elfelejteni aráját, a szép Sulamithot,

¹ *Biographische Charakterbilder aus der jüdischen Geschichte und Sage.* Berlin, 1905,

gyáván elhagyja a sereget és titokban visszatér a szülei házba. Erre a fölbőszült anya elátkozza hűtelen fiát, a ki megrémült a fenyegető haláltól, hogy éljen örökké, de öröm és nyugalom nélkül.

A bolygó zsidó mondáját sokféleképp iparkodtak megmagyarázni, Ahasverusban is többféle alakot ismertek föl. Így Paulus Cassel¹ Ahasverusban Nero császárt vélte fölismerhetni, akiről Tacitus (Histor. II, 8) szerint a kortársak halála után is azt hitték, hogy még él. Mások szerint azonos Wuotannal vagy a vad vadászszal.² Ricci (*La leggenda dell' Ebreo errante*. Firenze, 1899.) Ahasverusban az emberi vágyak végtelenségének megzemélyesítőjét látja stb. Mind ezek a magya-

¹ *Ahasverus. Die Sage vom ewigen Juden*, 1885.

² Karl Blind, *Wodan, der wilde Jäger und der wandernde Ahasver*. (Deutsche Revue IV, 1880, 194—207. l.) — Hogy az örök vadász Wuotannak, a germánok főistenének esetleg a nép emlékezetében fönmaradt alakja, a nép fölfogásán mitsem változtat. E két alaknak egymással és a bolygó zsidóval való azonosítása alig fogadható el, noha Blind Károly lelkesen hirdeti. Fejtegetése, nézetem szerint, csak azt bizonyítja, hogy némely helyütt a nép emlékezetében és fölfogásában összefolytak a két alaknak egyes sajátos vonásai és utóbb itt-ott a két alak magya is. Még tovább ment a franczia Schoebel (id. h.), a ki már 1877-ben nemcsak Wuotannal azonosította Ahasverust, hanem Kainnal, Marssal és számos más mythikus alakkal is; G. Paris meg épen a holdra magyarázta az örök zsidót.

rázatok a mythosz- és mondafejtés régi, ma már elavultnak tekinthető irányában gyökereznek, melyet a modern tudomány többé el nem fogadhat, mert tárgyi alapja vagy erőszakosan kieszelt vagy egyáltalában nincs is ily alapja.

A bolygó zsidó mondája mégis csak kétféleképp magyarázható. Már az első följegyzés Paris krónikájában érinti, hogy Isten azért hagyta életben Ahasverust, hogy eleven czáfolata legyen a zsidók kételyeinek, a kik nem hittek abban, hogy Krisztus a Megváltó volt, a ki az emberek bűneiért halált szenvedett és föltámadott és a mennyekbe ment. E fölfogás a mondát a papság költeményének tünteti föl, mely a keresztény vallás isteni eredetét daczos idegenséggel tagadó zsidókat egy élő szemtanú vallomásával akarta megczáfolni. És nem valószínű, hogy a mondának csakugyan ez az eredete: legenda az, meghatározott és világos iránynyal, a melyet a legendák közt elég nagy számmal találunk. A kik az evangéliumok elbeszélésének hitelességét kétségbe vonták, nem maradhattak meg tagadó véleményök mellett, midőn Ahasverus előlépett és mint szemtanú kezeskedett az új-testamentomban elbeszélte események igazsága mellett, — Ahasverus, a kinek fönmaradása maga is élő tanúbizonyság volt Krisztus istensége mellett.

E fölfogással korán összevegyült és egybefolyt a másik, a mondának legismertebb magyarázata, mely szerint a bolygó zsidó története allegoria és

Ahasverus megtestesítése a zsidó népnek,¹ mely a Megváltót megtagadta és visszautasította és ezért bolyongni kénytelen, maradás és nyugalom nélkül, az egész földön, míg az Úr visszatér, azaz az ítélet napjáig. E fölfogást, mely a legendának némileg kiegészítése, a zsidó népnek középkori állapota eléggé indokolja. Minden emberi és polgári jogtól megfosztva, védelem és ótalom nélkül kiszolgáltatva a hatalmasok dühének és a tömeg féktelen szenvedélyeinek, folyton a legvadabb vádakkal illetve, minden csapásért, mely az emberiséget érte, felelőssé téve, — így vándorolt, szün-

¹ Ezt a nézetet tudtommal első ízben Johann Jakob Schudt, *Jüdische Merkwürdigkeiten* 1714, 488—512. l. nyilvánította; újabban talán először Karl Rosenkranz (*Geschichte der deutschen Poesie im Mittelalter*, 1830, 423. l.) vallotta; utána F. Nork (*Die Sitten und Gebräuche der Deutschen*, Scheibles Kloster XII, 1849, 450. l.): «Die Sage ist eine Allegorie des durch alle Länder der Welt gejagten unglücklichsten jüdischen Volkes»; Wolfg. Menzel (*Deutsche Dichtung* II, 1859, 202. l.): «Der ewige Jude ist das Judentum selbst. Im Ahasver wird das ganze Volk personifiziert»; Theod. Vernaleken (*Österreichische Wochenschrift* II, 1872, 459. l.): «Die Personifikation des Judentumes in Ahasver, der vermutlich in der Zeit der Kreuzzüge zuerst genannt wurde» (ezt már 1761-ben állította egy névtelen író Hannoverben). Vernaleken egyébként lehetségesnek gondolja, hogy a vad vadász mondájából keletkezett a bolygó zsidó mondája, de esetleg Wuotanból, a germán főistenből is! E tarthatatlan gondolatot ismételte Karl Blind id. értekezésében.

telen üldözések közepett, a zsidó nép az egész középkoron át országból országba, sehol nyugtot, sehol békességet nem lelve. A nagy járványokat, melyek a középkorban oly iszonyúan pusztítottak, neki tulajdonította a tudatlanság és a babona — és íme Ahasverusról is beszéli a monda, hogy a hol megjelenik, borzasztó betegségek támadnak, melyek egész városokat kiirtanak. A zsidó népnek nincs sehol maradása és Ahasverus is nyugalom nélkül vándorol és nincs vándorlásának célja ; a halál boldogsága nem lesz soha osztályrésze.

A halál boldogsága ! Ki tekinti a halált boldogságnak ? Ki kíván meghalni ?

Semmitől sem félnek az emberek annyira, mint a haláltól : némelyek, mivel nem akarnak megválni a földi létnek édes élvezetétől ; mások mivel örökké akarnak dolgozni és fáradozni az emberiség szolgálatában ; ismét mások, mivel rettegik a halálon túli dolgokat, melyeket nem ismernek és melyek épen e titokzatosságuknál és rejtélyességöknél fogva borzalommal töltik el őket. A népmonda és a műköltészet halhatatlan tipikus alakokban örökítette meg az élethez ragaszkodóknak e három fajtáját. A monda Faustja és Don Juanja nem akarnak megválni az élettől, míg azt teljesen ki nem élvezték, a Goe'the Faustja új világot akar teremteni az emberiségnek, melyben ez boldogságát megalapíthassa és Shakespeare Hamletje tünődik :

hogy mi álmok jönnek a halálban,
Ha majd leráztuk mind e földi bajt —

Mert — így folytatja, az életnek mindenféle
bajára gondolva —

ki hordaná e terheket
Izzadva, nyögve élte fáradalmin,
Ha rettegésünk egy halál utáni
Valamitől — a nem ismert tartomány,
Melyből nem tér meg utazó — le nem
Lohasztja kedvünk, inkább túrni a
Jelen gonoszt, mint ismeretlenek
Felé sietni? . . .

És három esetben mégis örök élettél büntette meg a népmonda igazságszolgáltatása azokat, a kik a legnagyobb bünt követték el, akik Istennel dacolni mertek. Az örök vadász lábbal tiport minden emberi és isteni jogot, csak hogy féktelen szenvedélyének áldozhasson; a bolygó hollandi¹ esküvel fogadta, hogy körülhajózza a Jó reménység fokát, melytől kedvezőtlen viharok távol tartották és ha az ítélet napjáig kellene ismételnie kísérleteit; és a bolygó zsidó megtagadta az Isten fiát és nem egnédett neki rövid pihenőt küszöbén. Mind a három, a nép hite szerint, abban bűnhődik, a mi-ben vétkezett, még pedig határ és cél nélkül: az örök vadász a világ végéig üldözi a vadat, mely életében egyedüli öröme volt; a bolygó hollandi

¹ Heinrich Gusztáv, *A bolygó hollandi*, Budapesti Szemle, 86. köt., 1896, 1—17. l.

az ítélet napjáig jár a tengeren, melyen lelke üdvös-
ségét kockáztatta,¹ és a bolygó zsidó kénytelen
nyugalom nélkül vándorolni, míg az visszatér, a
kitől a nyugalmat szívtelenül megtagadta. Nem
nehéz megérteni, hogy e három monda közül az
utolsónak kellett legnépszerűbbé és legkedvel-
tebbé válnia, mert Ahasverus bűne, a nép föl-
fogása szerint, a legáltalánosabb és legnagyobb.

Valóban népszerűvé a reformatió után,² a XVII.
században lett a bolygó zsidó mondája. A refor-
matio egészen új alapon és egészen új szempontból
tette a bűn és a megváltás, a bűnhődés és az üdvö-
zülés kérdéseit az emberi megfontolás tárgyává.
A régi egyház tanai ingadozni kezdtek, a hit el-
veszítette eddigi alapját; a reformatio önmagára
utalta az embert; a mint mindenki maga esik
bűnbe, úgy csak önmaga mentheti meg magát a
végelkárhozástól. Az emberekre egész súlyával
nehezedett ez óriási felelősség és a népek fölizgatott
képzelete élő alakokban testesítette meg azokat
a bűnöket, melyeket leginkább rettegett. Ez ala-

¹ A bolygó hollandi megmentése egy önzéstelenül
szerető leány (Senta) önfeláldozása által (Richard
Wagner remek dalművében), a mondának későbbi
toldaléka, mely, úgy látszik, már nem a nép, hanem
a műköltészet fölfogását tükrözteti vissza.

² Teljesen alaptalan azért a „Jewish Encyclopædia,
állítása (XII, 462. l.), hogy ezt a mondát a reformatio
nagyon terjesztette, mikor az egész XVI. században
senki sem tud róla, jöllehet Paris Máté krónikája két-
szer is jelent meg e században nyomtatásban.

kok közül Faust és Ahasverus a kornak legjellemzőbb alkotásai. Az első, a mondának eredeti fölfogása szerint, a világ élvezeteért, földi hatalom- és dicsőségért dobta oda lelke üdvösségét ; a másik vakon megtagadta lelki üdvét, midőn az, halandó ember alakjában, küszöbe előtt megjelent. Mind a kettőnek iszonyúan kell bűnhődnie. És a kor képzelete oly izgatott volt, babonás hiszékenysége oly fokra emelkedett, hogy ügyes csalók fölhasználták és kiaknázták a népek hiszékenységét és félelmét. Tudjuk, hogy a Faustok a legkülönbözőbb időkben és a legkülönbözőbb helyeken jelentek meg, mindenütt ügyesen ámtíva és ravaszúl kizsákmányolva az embereket ; és tudjuk, hogy az Ahasverusok is Európának minden államában (sőt 1868-ban még Amerikában is), főleg a reformatio okozta küzdelmek által fölizgatott Németországnak számos városában föltűntek, sok helyütt gazdagon megajándékozva, mindenütt nagy tisztelettel fogadtatva, rejtélyes borzalommal bámulva.

Könnyen érthető, hogy a népköltészet korán ragadta meg a legszélesebb körökben és ép a falusi lakosság közt elterjedt és kedvelt hagyományt ; de a fönmaradt és följegyzett népköltési termékek (melyeknek kora persze pontosan meg nem állapítható) alig régebbek, mint a XVII. század eleje ; azaz : mind a német (és csakhamar francziára lefordított) népkönyv alapján keletkeztek. És a legmeglepőbb az, hogy a bolygó zsidóról szóló

népdalok német földön, a mondának igazi hazájában, alig akadnak,¹ míg francia nyelven magából Franciaországból, a Bretagneból és Belgiumból több (tíz?) régi «*complainte*» (piaczi dal, Bänkellied) szól Ahasvérusról,² a ki a katolikus népeknél nagyobb népszerűségre jutott, mint a protestánsoknál, pedig a népkönyv kétségtelenül protestáns termék, melynek felekezeti jellegét azonban korán félreismerték; így nevezi pl. már J. A. E. Goeze 1785-ben («*Nützliches Allerelei*», I. 79.) a népkönyv tartalmát «ízléstelen pápista mesének», — és a katolikus hívők nyugati Európában tényleg jóformán egyházi szentet láttak a szomorú végzetű és bűnét mélyen megbánó Ahasverusban, kihez áhítattal tekintettek föl.

Az első francia népdal a bolygó zsidóról, mely a német népkönyv francia fordításának³ végén

¹ Mert a népkönyv címlapjának hátán olvasható rimelés (közli Neubaur id. h. 74. l.) nem számíthat, nem is népi jellegű és nem népdal a „*Das Leiden des Herrn*“ cz. költemény („*Des Knaben Wunderhorn*“), melyet a híres gyűjtemény szerkesztői (Arnim és Brentano) régibb versszakok fölhasználásával tákoltak össze. Igen furcsán szerepelteti Arnim a bolygó zsidót „*Halle und Jerusalem*“ (1809) cz. drámájában, mely Cardenio és Celiade szerelmes történetét tárgyalja és melyben a keresztény vallásra tért Ahasverus mint Cardenio (de nem Olympia) atyja a szent sír templomában boldogan lel örök nyugtot.

² Jules Champfleury, *Histoire de l'imagerie populaire*. Paris, 1869, p. 1—104: „*Le Juif-Errant*“.

³ *Histoire admirable du Juif-Errant, qui, depuis*

olvasható, egészen a népkönyv szellemében értelmezi a mondát:

Quand l'univers je regarde et contemple,
Je crois que Dieu me fait servir exemple,
Tous tesmoigner sa mort et sa passion,
En attendant sa résurrection.

Utóbb előtérbe lép e rímelésekben a prédikáló irány: az örök zsidó, a ki megbánta súlyos bűnét, Isten haragjával fenyegeti a romlott emberiséget ha meg nem tér. Ily szellemű egy németalföld, közlemény is («Den wandelenden Jode») és egy angol versezet a XVII. sz. végéről Percy híres gyűjteményében («The wandering Jew»). Brüsszeli szereplését, 1774. április 22., érdekesen dolgozta föl a legszebb breton complainte «Isaak Laguedemről».¹

II.

A műköltészet csak későn ragadta meg a bolygó zsidó mondájának érdekes hősét. Mert alig te-

l'an 33 jusqu'à l'heure présente ne fait que marcher stb. Bruges, é. n. — *Discours seritable d'un juif errant*. Bordeaux, 1609. — A franczia fordítás, mely Ahasverust már Jézus gyermekkorában szerepelteti, már igen bővült: félig regény, félig világtörténet és földrajz, mely sok összefüggéstelen mesét, de nem érdektelen anyagot kapcsol az örök vándor alakjához (mint a Faustról szóló népkönyv is).

¹ Kiadta P. L. Jacob, *Curiosités de l'histoire des croyances populaires au moyen âge*, Paris, 1859.

kinthetők a műköltészet termékeinek azok a XVII. századi francia vagy angol balletek és bohózatok, melyekben a bolygó zsidó csodálatosképen szatirikus czélzattal mint komikus alak szerepel. Még legközelebb áll a műköltészethez e régibb termékek közül a spanyol Antonio de Huerta furcsa darabja: «Los cinco blancas de Juan Espera en Dios» (A bolygó zsidó öt aprópénze, 1669), melynek hőse szerelmes Tiberius császár leányába, a kit el nem nyerhet, mire Jeruzsálemben varga lesz (!) és Krisztust megsérti. A Megváltó megátkozza és a boldogtalan most látatlanul (!) végigkóborolja az egész világot és csak akkor lesz láthatóvá, ha öt kis pénzével,¹ mely sohasem fogy el, élelmet vásárol magának. Valósággal a mondának műköltészeti földolgozásai Goethe (1774) és Schubart Dániel (1783) sokat ígérő töredékeivel kezdődnek és azóta alig van monda, általában alig tárgy, mely a legkülönbözőbb tehetségű és irányú költőket anyyira vonzotta volna.² Ahasverus alakjának és sorsának költői földolgozásai sokkal számosabbak még, mint a szintén nagyszámú Faust-mondáé, csakhogy a Faust-monda megtalálta Goetheben a mestert, a ki a híres bűvészt az emberiség leg-

¹ Ez a motivum a népkönyvből származik.

² Pedig már Gaston Paris (id. h.) tagadja, hogy a monda értékes költői földolgozásra alkalmas volna, és tény, hogy két század nem volt képes a sovány hagyományt nagyértékű költői alkotássá földolgozni.

nagyobbszerű és legmélyebb eszméinek hordozójává tette, míg az Ahasverus-monda még várja Homéroszát.¹

A modern költő, a ki Ahasverust valamely alkotásának hőségé akarja tenni, a mondának négyféle fölfogása közt választhat. Először mint a hontalanul bolyongó szerencsétlen zsidó nép megszemélyesítőjét rajzolhatja és szerepeltetheti Ahasverust; másodszor az életundor és halálvágy kifejezőjéül használhatja a haláltalan örök vándort, a kiben a földi dolgoknak örök egyforma váltakozása undort ébreszt és a kit csak a nyugalom, a béke, a megszűnés reménye boldogít; harmadszor, korlátozottabb vallási szempontból, az istentagadót láthatja benne, a ki vakságból és daczból el nem ismerte, sőt gúnyosan és lelketlenül visszautasította a Megváltót,

¹ A költői földolgozásokat felsorolják és részben részletesebben tárgyalják: J. G. Th. Graesse 1844 és 1861; Gustav Hauff («Deutsches Museum» XVII.) 1867, Friedr. Helbig 1874, Gorius 1874, Daniel Conway, New-York 1881, Vinzenz Suchomel 1882—1883, Karl Engel («Zusammenstellung der Faustschriften» 1885, 618—637. l.), Frz. Violet 1886, Carl Rosenkranz 1894, Hans Eschelbach 1896, Rudolf Fürst («Literarisches Echo» VI., 1904, 1467 és 1539. l.), Albert Soergel 1905, Johann Prost 1905. — A monda teljes könyvészetét adja Ludwig Neubaur, Centralblatt für Bibliothekswesen X, 1893, 249. és 297. l. A legújabb Ahasverus-irodalomnak néhány termékét ismerteti Gálos Rezső, Katholikus Szemle 1907, 692—706. l.

a ki küszöbe előtt megjelent ; végre negyedszer a hagyományból csak az örök vándort tarthatja meg, a ki az emberiségnek közel két évezredre terjedő küzdelmeinek élő szemtanúja (esetleg még részese is) volt. Ez utóbbi esetben Ahasverus dacza Istennel szemben nagyobb vagy kisebb mértékben teheti a cselekvény kiinduló pontját és rúgóját, úgy hogy a harmadik és negyedik fölfogás többnyire összefolynak, sőt a költők rendszerint, főleg nagyobb alkotásokban, az előbbiekhöz még a második felfogást is fölkarolják, mert Ahasverusnak meghatározó és megragadó halálvágyát sem nem tudják, sem nem akarhatják teljesen mellőzni.¹

E fölfogások közül csak az első — Ahasverus,

¹ Más kutatók más csoportosítást vittek keresztül, de mind többé-kevésbé erőszakosan. Így Prost, a ki azonban időrendben ismerteti a német földolgozásokat, három csoportot különböztet meg: az epizódyszerű, a symbolikusan irányzatos és a mondaszerű földolgozásokat. Sokkal részletesebb Soergel, a ki a monda fejlődésében három főirányba osztja be az Ahasverus-műveket: az első kifejezésre juttatja az egyénnek végtelen vágyódását, a másodikban Ahasverus a zsidóság képviselője, a harmadikban a világfájdalom hirdetője, a kiben összeolvadnak Káin vagy Judás, Faust vagy Prometheus vonásai. Az egyes irodalmi termékeket 1870-ig hat és azután 1870 óta hét csoportban foglalja össze. De ezek a csoportosítások oly szörszálhasogató megkülönböztetéseken alapulnak, hogy célszerűségök nagyon kétséges.

mint a zsidó nép megtestesítése — nem talált önálló földolgozókra; könnyen beláthatni, hogy miért nem. Midőn a műköltészet a monda földolgozásához fogott, a zsidó nép már nem görnyedett többé Ahasverus átka alatt, nem volt többé boldogtalanul bolyongó. Hosszú századok embertelenségét és jogtalanságát az újabb kor végre jóvá tette, és a zsidó a jelen században már minden civilizált államban egyenjogú társa keresztény polgártársának, a kivel szorgalomban, hazafiságban és polgári kötelességeinek hű teljesítésében vetekedik. Ahasverus, mint a bolygó zsidó nép megszemélyesítője, már legyőzött álláspont, melynek a költő csak egy nagyobb kompozíció keretében, csupán mellékes epizód-képen veheti hasznát. Így pl. világosan a zsidó nép képviselője Ahasverus Berthold Auerbach ifjúkori regényében («Spinoza», 1837), melyben a bolygó zsidó (Goethétől átvett motivummal) fölkeresi a nemes és sokat üldözött bölcselőt. De azért egyes költők önálló lyrai versekben is kifejezésre juttatták ezt a fölfogást. Így nálunk Kiss József «Új Ahasverus» (jeligéje: «Tovább! Tovább!») cz. költeményében (háromsoros versszakok):

Fekély borítja testemet,
És lelkem, ah, még betegebb,
Pihenni vágyom — nem lehet.

Csendes, nyugodt otthon után vágyódik és

hogy célját elérje, daczolni mer a Végzettel
mely egyre üldözi:

Megvetem lábam — nem megyek!
Végzet! én daczolok veled:
Kunyhót rakok, otthon leszek...
Világgá elzüllt véreimet
Megtagadom — leszek rideg,
Hitlen, kaján — de a tied,
A tied, édes otthonom!

De hiába ábrándozik, hiába fejt ki képzeletében az otthon édes boldogságát; mert nincs ereje, hogy daczoljon a rémes hatalommal: «Gúnykaczaj kél fenyegetőn»:

Rakhatsz te kunyhót eleget,
Halomra gyűjthetsz kincseket,
Otthonod mégsem lesz neked.

Annál többször dolgozták föl a mondát a többi három szempontból, még pedig hármas módon, úgy hogy az összes Ahasverus-költeményeket három csoportra oszthatni. Az elsőben csak a bolygó zsidó hangulatának kifejezését találjuk, tehát lírai költeményeket, melyek a mondának epikai elemét rendszerint csak keretül vagy háttérül használják. A második csoportba tartoznak azon epikai vagy drámai művek, melyekben Ahasverus, a főalak, mint az emberiség történetének szemtanúja szerepel és a monda

hőse csak vörös fonálul szolgál az évezredek és évszázadok által elválasztott események összefűzésére.¹ Végre a harmadik csoportot alkotják azon művek, melyekben Ahasverus csak mint mellékes alak és rendszerint mint egy mélyebb eszme képviselője foly be oly cselekvénybe, mely személyiségével vagy sorsával semmi benső kapcsolatban nincsen. Ez utóbbi esetben a jeruzsálemi zsidó varga természetesen drámai műben is szerepelhet.

A mondának első költői földolgozása Goethétől származik, a ki az 1602-ik évi Népkönyvet már gyermekkorától ismerte és a kire a hagyomány oly mély hatást tett, hogy a nagy költőt a XVII.

¹ Hisz Ahasver mindent átélt Krisztus halála óta, tehát tudja, nagyrészt mint szemtanu, az összes nagy világeseményeket. Azért igaza van Oelkers Tivadarnak (1844), hogy a világ egyetemeinek arra kellene törekedniök, hogy Ahasverust történettannak megnyerjék, Brachvogel Carry pedig egyenesen azt tanácsolja a hősnek (1900): «Neked történettannak kellene lenned, Ahasver!» Az első munka, mely ez álláspontot érvényesíti, W. F. Heller műve: *Des ewigen Juden Briefe über die merkwürdigsten Begebenheiten seiner Zeit*, 1791, a világtörténet szatirikus tárgyalása a XVIII. századig, melynek az Ahasverus-mondához kevés köze van. Még régibb egy névtelen regényforma: *Der ewige Jude. Geschichte oder Volksroman, wie man will*, 1785, mely azonban csak szabad fordítása a 'Bibliothèque universelle des Romans' (1777) cz. ismeretes gyűjteményben megjelent elbeszélésnek.

századnak hetvenes éveitől majdnem haláláig ismételve foglalkoztatta, a nélkül, hogy ez érdeklődése befejezett alkotást eredményezett volna. Csak összefüggéstelen, részben nehezen érthető töredékekben maradt fenn az a hatalmas epikai mű, melyet Ahasverusról tervezett. E töredékei 1773. és 1774-ben keletkeztek és csak kis részben vonatkoznak magára a bolygó zsidóra; legnagyobbbrészt a visszatérő Krisztust¹ szerepeltetik a «Quo vadis-legenda» fölhasználásával («Venio iterum crucifigi»). A hetvenes évek után 1786-ban olasz földön tér vissza Goethe fiatalkori töredékei tárgyához és 1813-ban újra önéletrajzában («Dichtung und Wahrheit», XV. könyv) kifejti nagyszabásúnak tervezett művének tárgyát és irányát: Midőn Ahasverus lelketlenül ellöki a keresztjének súlya alatt összeroskadó Megváltót, Veronika mély szánalommal kendőjét borítja a szenvedőnek arczára és e kendőn föltűnik Krisztus arcza, de nem a földi gyötrelmeket szenvedő, hanem a menyek glóriájában megdicsőült Krisztus arcza, a ki így szól a jeruzsálemi vargához: «Te addig vándorolsz a földön, míg újra, de ebben az alakban viszontlátsz engem!» Goethe most Ahasverus vándorlásai fonalán a vallás- és egyháztörténelemnek legkimagaslóbb eseményeit

¹ Krisztus visszatérése a földre az Új-Testámentom következő helyein alapszik: Máté ev. XXIV. és XXV., Lukács ev. XVIII.

akarta tárgyalni. Alapgondolata lett volna, hogy Krisztus hiába élt az emberek közt és hiába halt meg értük: mikor visszatér a földre, az emberek nem ismerik meg, nem értik meg, újra üldözik és ismét keresztre feszítik. («Venio iterum crucifigi»). Az elkészült töredékekben Goethe nem régi, hanem jelenkori (saját korának) valósi és egyházi viszonyait rajzolja szatirikus czélzattal. A bolygó zsidó mondájának és a visszatérő Krisztus legendájának benső kapcsolata azonban a nagy költő töredékéből és följegyzéseiből ki nem világlik.¹ Kétségtelen, hogy a Faust-monda szorította ki Ahasverust Goethe érdeklődésének köréből.

Schubart terve (1783) igen hasonló a Goethe tervéhez: ő is az emberiség két évezredes történetének leghatalmasabb mozzanatait akarta színes epikus freskóképekben rajzolni. De az ő vállalkozása is csak terv maradt. Érdekes, hogy mindkettőnél nem a Megváltó maga átkozza meg a szívtelen vargát,² és hogy mindkettőnél a hősnek sorsa megbocsátással és megmentéssel ért

¹ Jak. Minor, *Goethes Fragmente vom ewigen Juden und vom wiederkehrenden Heiland*, 1904. Minor könyvének főbecse, hogy a fönmaradt töredékeket theologiai, philosophiai, philologiai és irodalomtörténeti szempontból igen részletesen magyarázza, ha nem is mindig meggyőzően.

² Így van ez a 'Wunderhorn' közölte költeményben is, de ez nem régi népdal, hanem Arnim és Brentano műve.

volna véget. A mi Schubart nagy művéből elkészült és fennmaradt, csupán önálló lírai költemény, a fönt jellemzett első csoportnak első terméke. Az életundort, a halálvágyat fejezi ki Ahasverus Schubart Dániel hatalmas «rhapsodiájában», mely annál inkább érdemel figyelmet, mivel a bolygó zsidó mondája ezen költemény útján lett újra ismertté, népszerűvé¹ és mivel Schubart fölfogása nagy befolyással volt a hagyománynak későbbi földolgozóira. Ahasverus a Karmel hegység pusztaságába vonult vissza, hol egy barlangból előlépve, fölhalmozott koponyákat gördít le örült örömmel a mélységbe, egyszersmind szenvedélyes kifejezést adva háttartalan fájdalmának:

«Ez az apám volt!» dörögé
 Ahasveros. Még egy koponya, még egy!
 Hét robogott már
 Le a sziklafalon. «Imhol ez — imhol ez» ijedten
 Düllesztve szemét rebegé a zsidó,
 «És ezek — és ezek — feleségim — haj!»
 S egyre zuhantak a koponyák. «Még ezek is»,
 Ordíta Ahasver «gyermekeim! Jaj!
 Ők nyugszanak s én nyomorult
 Nem szünök élni soha! — Oh, a legiszonyúbb ítélet
 Harsona réme örökre gyötör!
 Eldúlt Jeruzsálem. Tiportam csecsemőn,
 Lángba rohantam. Átkoztam a római t;

¹ Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy Goethe töredékei csak a nagy költő halála után, 1836-ban jelentek meg nyomtatásban és lettek ismertekké.

Hiába, hiába ; a végtelen átok
Hajamon ragadott, s — élni visszataszított.

«Róma az óriás romba hanyatlott,
A düledezőnek alája terültem,
Összeomolt — s nem sérte egy izemet is!
Körültem a népek lettek, enyésztek ;
Csak én maradtam s meg nem halék!
Fellegkoszorúzta szírtől lerohantam
A tengerbe, de bőszen a vízár
Felkapott és vissza a partra vetett,
Jaj, a lét lángnyila átdöfe ismét!
Lenéztem Aetna tátongó torkába
Őrjögve rohantam fejjel a torkába ;
Tíz hónapig itten versengve az órjasokkal ;
Kinomat ordítám, sóhajaim
Fájtak a kénlevegőnek. Tíz hónapon által!
De forrva Aetna egy lávaözönben
Ujra kihányt. Hamvába' vonaglék s egyre csak éltem!
Ége egy erdő. Dühvel a lángba
Futva futék. Fürtje a fáknak
Hullata lángot —
Csontomon pörk feketéllett,
És — élve maradtam.

«Ekkor az emberiség hóhéraihoz mentem,
Zúgó harc viharába vetve magam ;
Csúfolám a gallust,
A győzhetetlen germánt,
De bőrömet a nyíl, dárda se' hatotta ;
Széttört koponyámon
Messzesuhintó kard, szaraczeni!
Záporosó hullt rám ; cseppje golyó volt,
S mint vason a borsó, úgy hulla le rólam.
Villámi a harcnak megszeliődülve
Lágyékom ölelték,
Mint a fogas szikla csipőjét,
A fellegbe takartét.
Hiába könyörgök hát a halálért, hiába!

Nyugtót e test soh'se talál, oh átok!
 Hurczolnom örökké portetemem,
 Az összeaszottat síri szagával!
 Látnom ezer s ezer éveken át
 Az ásító szörnyet : egyformaságot!
 S az éhes, a buja időt
 Hogy szüli szüntelen és nyeli gyermekit!
 S mind egyre kerül a halál, oh átok!
 Rettenetes, boszuló Isten,
 Ha van kamarádban
 Sajtani rémesebb átok :
 Fejemre dörögjön,
 Vihar lesöpörjön
 Karmel tetejéről,
 Hogy tövében
 Elterülve —
 Pihegve — remegve kimuljak!»

A boldogtalannak szenvedései hatalmas képzelettel, eleven színekkel vannak rajzolva. Végül elfárad, elszunnyad, és az Úr angyala beviszi az ájultat Karmel barlangjába, hol édes álmod alszik, mert, az angyal békítő szava szerint : «Isten nem neheztel örökké!»

Schubart Ahasverusa tehát nyugtot lel ; későbbi költőknél szintén gyakori az ily kiengesztelő befejezés. Így Schreiber Alajos balladájában (1807) szintén nyugalom nélkül rohan az örök vándor az életen keresztül, melynek örömeit szeretné, de nem tudja élvezni, mert sehol sem állapodhatik meg, soha békés percze nincsen. Végre egy fészületről, mely előtt a boldogtalan térdre rogy, így szól a Megváltó a sokat szenvedett zarándokhoz :

Tévedő ha bűnét szánja
 S látni arczom megkívánja,
 Jőjjön, ki hisz s mind, ki szeret.
 Mind járulhat színem elé —

és Ahasverus, a ki meglegelte a Krisztusban való hitet, a kinek dacza meg van törve, kimúl és szenvedése véget ér.

Csupán az örök vándor fájdalmának és halál-vágyának ad kifejezést Müller Vilmos, a vándorlás örömeinek derült dalnoka, egy szép dalban (1824) Ahasverus már mindent látott, mindent élvezett; nincs öröm, melyet kívánna, nincs esemény, mely őt érdekelné. És minden nyugtot nyer a világon!

Zuhatag hangja völgybe bűg,
 A gyors folyó lenn messze zúg,
 Örül, mert célja tenger árja,
 Mely csendes nyugalomra várja.

Légben kereng a saskesely
 S az æther illatán vesz el,
 Felhőkben áll a háza fenn,
 Az ormok csúcsán megpihen.

Fel- és leszállnak fellegek,
 Oly fáradtak, oly nehezek;
 De im, suhogva hullnak le:
 Sírjok a földnek kebele.

Világ fáradt vándorja bár,
 Biztos a cél, mely rája vár;
 Mért bús, hogy nappal bajt talált?
 Az éj meghozza a halált!

Csak az ő bolyongásának nincsen célja! — Hasonló irányúak Bérangernek egyik dala (1831) és Arany Jánosnak alak és tartalom tekintetében egyaránt kitűnő költeménye *Az örök zsidó* (1860), mely főleg hatásos refrainjével (Tovább, tovább!) az egész monda alapgondolatát erélyes kifejezésre juttatja. Az élet utálata nála is a bolygó vándor főérzése:

Rettent a percz, a létező,
S teher minden következő;
Új léptem új kígyón tapod:
Gyűlölöm a mát s holnapot...
Tovább, tovább!

És Arany is önmagára vonatkoztatja a mondat, kilátásba helyezve a kibékítő befejezést:

Szegény zsidó... Szegény szívem:
Előbb-utóbb majd megpihen.
Az irgalom nagy és örök,
Megszán s átkom nem mennydörög:
Tovább! tovább!

Míg az eddig említett költők¹ műveiben

¹ A monda népszerűségét német földön lényegesen előmozdította Schlegel Agost Vilmosnak egyik legismertebb balladája (*Az intés*, 1801), mely a mondanak irányzatossága nélkül való földolgozása. Ahasverust a hitetlenség átka sújtotta, azért most inti a boldogtalanokat, a kik a hit ösvényéről letértek és a szentet is gúny tárgyává teszik, inti őket, hogy

Ahasverus fájdalmának forrása a melancholia, Lenau Miklós hazánkfiánál (*Ahasver, der ewige Jude*, 1833) a bolygó zsidó bánata és jajfelkiáltása a pessimizmusban gyökerezik. Lenau maga is az Ahasverusok családjából való; lelki béke és nyugalom nélkül bolyong e földön; megtört, önmagával és a világgal meghasonlott kedélye sehol sem lel vigaszt; Amerika szabad ege alatt vél gyógyulást találhatni, mert Európát megutálta, de csakhamar, hajótörést szenvedett reményekkel, visszatér a régi világba, hol végre zaklatott lelkére homályos fátyol ereszkedik, mely eltakarja szeme előtt a valót, boldogtalanságának e kiapadhatatlan forrását. Az ő Ahasverusa a puszta közepett pásztorokhoz jön, a kik egy ifjú halottat siratnak. A virágzó hársfa alatt fekszik kiterítve társuk, a kinek oly hamar kellett elhagynia az életet. Ekkor közeledik feléjük a rémes alak,

Mint kit titkos hatalmak űztenek;
Vadúl ziláltan leng ősz haja szála,
A mély barázdás arcz fakó s hideg.

Sötét arczáról fénylőn csüng le hófehér szakálla,
mint barna szirtről ezüst patak alázúg. Mély
szemgödrének lángja oly sivár, miként ha látni
mitsem vágyna már. Ahasverus, az átok űzte

térjenek vissza az igaz útra, mielőtt az üdvezítő újra
visszatér a földre.

örök kóborló, halkan és ünnepélyesen lép a ravatalhoz és így szól a rémült pásztorokhoz :

«Úgy, halk imát! Hogy fel ne ébreszszétek!
 Uralgjatok e Hálátlan könnyáron!
 Hisz álma jó, oh édes jó ez álom,
 Ha rémít is ilyféle balga népet.
 Oh édes álom! jó halotti álom!
 Bár én pihenni sírgödörbe mennék!
 Bár én, miként ő, karjaidban lennék,
 Kit kegyes áldásod ily korán ére! ...
 Boldog! Meghalhatott ifjúkorában ;
 A sors kegyelte, és a fájdalom
 Keresztjét könnyen mérte rá ; hiában
 Szótt árulást a lét, e rémes hatalom.
 Szíve kihűlt, de nem hűl az enyém.

A meghalt pászturnak éden volt a föld, mert csak a gyermeknek az, mondja az örök vándor ; a ki megismeri az életet, hazugságnak ismeri föl örömeit. A szellő most virágokat hint le a hárs-ról a halottra és Ahasverus fölkiált :

Mire még mindig, föld, e régi lom
 Nyíló bimbókból, melyek elpusztulnak?
 S téged, természet, e játék nem untat?
 Fáradt kezedre nem száll még az álom?
 Léha tréfádnak kevesb célja van,
 Mint a cigánybanya játékának,
 Ki kártyát vet és képiről vegyest
 Multat, jövőt is egyformán lefest,
 S tört vetve a kíváncsi, balga, népnek
 Megfejt, mit álmodnak, mit remélnek.
 Aztán kever és újra ismét vet,
 Új rendben lásd a kártyajegyeket,

Mint látnok úgy varázsol újra hitet, —
 De kártyái mindig a régiék!
 Tizennyolcz százada, hogy ilyet látok,
 Tizennyolcz század, mely engem nem bántott!
 Ölelhetnélek e holtban, halál,
 Halvány orcáján lelkem írt talál,
 Homloka' hűse balzsamként jár át
 S agyamnak édes üdülést ad.

A pásztorok befödik a koporsót, melynek fedőjén a feszületről Krisztus képe tekint reá. Erre Ahasverust a régi fájdalom és kétségbeesés fogja el:

Itt van a koporsón az ő képe,
 Ki egykor jött, erőtlennül, megtörve,
 Ki egykor ajtómnál leroskadott,
 Nem bírva keresztfát s gyalázatot,
 És esdve kért egy percznyi pihenőt,
 És én, bolond! eltaszítottam őt.
 Most engem is taszít az örök átok,
 Utamban minden sírt elzárva látok.
 A négy elem elé mint koldus léptem,
 Halálért esdve álltam küszöbén;
 De nyakam a kötéllel bármint téptem,
 Erős vagyok, meg nem fuladtam én;
 Tűzvész és hab, oly gazdagok halálban,
 Ohajtott végemet megtagadák,
 A lángot utamból kitérni láttam,
 S a hab rám föcskendé utálatát.
 Ha meredek szikla szirtjére másztam,
 Hol csak halálverejték-hullatás van,
 S könnynyel, dühöngve kiáltám a mélybe:
 «Oh anyaföld, im, elveszett fiad,
 Kőkebleden morzsold el, összetörve!» —
 A mélyből feljött gúnyos kárhozat,

Lassan letett az átokkal terhes lég
 S én élve dühvel szerte futkosék.
 «Halált, halált!» kiáltám, földet ásva,
 «Halált!» csúfolt a szirt visszhangja rája.
 Ledér csókját szívám a döghalálnak,
 De mind hiába ölelém arámnak!
 A vész, mit tigris szörnyű foga ejt,
 Mit mérges növény bájos kelyhe rejt,
 Mit erdők titkos útján kúszni láttok
 S mérgével talpán megejtni a vándort —
 Engem nem bántott!

Míg az előbbi költeményekben Ahasverus csak azért óhajtja az örök nyugalmat, mert belefáradt az örök vándorlásba, Lenaunál meg akar halni, mert az élet utálatos, mert örömei csak álörö-mök, a földi éden csupa hazugság. A bolygó zsidó Schopenhauer világnézetének lesz tolmácsává.¹ Már előbb lett az atheismus hirdetője: Percy Bysshe Schelley angol költőnek *Queen Mab* cz., az állam és egyház, a királyok és papok szenvedélyes gyűlöletétől áthatott ifjúkori költeményének² hetedik énekében. A tündér föl-

¹ Lenaunak még egy másik (elbeszélő) költeménye is van, melynek hőse Ahasverus: *Der ewige Jude* (1834 és 1838 közt keletkezett). Ahasverus kényszeríti a vadorzót, hogy őt szíven lőjje; de a golyó visszapattan az elátkozott vándor melléről és éremmé lapulva, Krisztust tünteti föl a kereszt alatt golgothai útján. Még 'Savonarola' (1837) cz. nagyobb költői művében (a 'Weihnacht' cz. VII. énekben) is újból szól Lenau Ahasverusról, a kinek alakja kétségtelenül nagyon foglalkoztatta képzeletét.

² Talán 1810 írva, nyomt. 1813 (németül: 'Die

hívja Ahasvert, hogy mondja meg : van-e Isten? Az örök vándor szerint van Isten, de csak a gyűlölet és bosszú istene, a ki az embereket kínozza és megsemmisíti. Leküldte ugyan fiát, hogy az embereket megváltsa ; de ez nem sikerült : azóta is csupa gyűlölség és vér az ember története. Midőn Krisztus a keresztfán függött, Ahasverus, a ki Shelley atheista világnézetének szócsöve, előre látta a sok vért, melyet Jézus nevében ontani fognak, azért gúnynyal fölkiáltott hozzá : «Menj, menj!» mire Krisztus gonosz mosolylyal így felelt : «Én megyek, de te vándorolni fogsz örökké!» Azóta vándorol és látja, hogy Jézus nevével, a vallás hatása és palástja alatt, hogyan gyilkolják egymást az emberek : a keresztény vallás csak hazugságot és képmutatást érlel, a béke mosolyával csupán kaczerkodik. Az átok, mely Ahasverust sújtotta, nem törte meg daczos, férfias jellemét. Most is «többre becsüli a pokol szabadságát az égnek rabszolgaságánál»; ő neveti a borzasztó átkot és emelt fővel halad tova : «fönnáll, mint az óriás tölgy a vadon közepén, melyet az ég villáma ért, egy el nem múlható romlás emléke és még mindig nyugodtan, mozdulatlan daczol a vad szélvészszel tél éjjelén és kitarja széttépett, roskatag ágait a leszálló napnak enyhe sugarában.»

Feenkönigin'). Shelleynek egy másik műve: «The wandering Jew» talán csak részben (vagy egyáltalán nem) az ő alkotása, hanem Medwin műve.

Voltakép szintén csak lírai költemény, Ahasverus boldogtalanságának megnyilatkozása, noha szerény epikai elem kapcsán, Szilágyi Géza költeménye *Ahasvér karácsonya*.¹ Karácsony éjjelén a nyugalmat nem ismerő vándor egy templomba vetődik, maga sem tudja, hogy miért, és csak itt veszi észre, hogy a hívők tömege a Megváltó születését ünnepli, a kit ő szívtelenül megbántott. Lelki szemei előtt újra életre kel a két évezredes rémes esemény, midőn küszöbétől elúzi a kereszt súlya alatt összeroskadt szentet, noha felesége és kis fia szájalommal kéri, hogy legyen irgalmas. Ekkor kihallik a magasból Krisztus szava,

Egy hang, mely lágyan cseng, mint vert arany;
Jól ismeri, hiszen hozzá esengett
Egy percznyi pihenésért hajdanán —

Ez a szózat rövid pihenést ígér neki is :

«Az éj, a melyen én a földre szálltam,
Boldogtalan kinszenvedőt ne lásson,
Hiú vágyak bőségszavát ne hallja :
Örök időknék e béke-szigetjén
Egy pillanatra te is megpihenesz!»

És Ahasvér a templomnak egy fülkéjében látja feleségét és gyermekét, a mint térdénállva ő érte imádkoznak. Boldogan, noha sűrű könnyeket

¹ Szilágyi Géza, *Holt vizeken*, Budapest. 1903. 19. 1.

hullatva siet feléjük és megsimogatja a fiúcska fejét, — de e perczben eltűnik a káprázat: a térdeplő gyászos nő nem az ő felesége, az édes kicsi gyermek nem az ő fia. Ahasver ismét egyedül van végtelen kínjával.

Az első csoporthoz tartozó költői földolgozásokban cselekvényt nem találunk. A költők átveszik Ahasverust, a mint a monda őt megalkotta, és csupán hangulatának, kétségbeeséssel kapcsolatos fájdalmának, sötét világnézetének iparkodnak kifejezést adni. Legmélyebb és további fejlesztésre legalkalmasabb a fölfogás Le-naunál. Az élet nem élet, hanem folytonos halálozás; a virág csak azért nyílik, hogy elhervadjon; városok, népek, államok mint álomképek vonulnak el az emberiség történetében. Sőt, a mi életnek tetszik, az maga is föltételezi a halált, csak a halál tehet új életet lehetővé. Mi borzasztó volna tehát a halálban? Ellenkezőleg: nem szükség, jótékonyság, megszabadulás-e a halál? Nincs azért nagyobb átok, mint az örök élet, mert az örök élet csak örök halál tanúja.

De csakugyan egyforma halálozás az emberiség története? És a mi életet fejleszt, teljesen és nyomtalanul vész az el az örök halálozásban? Nincs itt sehol egy nyugvó pont, nincs emelkedés és süllyedés, nincs fejlődés? Egyforma váltakozás az, mit a létezőnek létrejöttében és elpusztulásában látunk? Vagy különb az új élet mint volt az, melynek romjain maga létrejött?

Van talán haladás az élet és halál e folytonos váltakozásában, e szakadatlan harcában?

Az Ahasverus-mondának nagyobb szabású földolgozásai — a második csoport műköltői alkotásai — megkísérik a feleletet e kérdésekre, melyek egyszersmind az emberi gondolkodásnak legfontosabb és legmélyebb problémái.

A mondának nagyobb szabású fölfogása, mint már említettem, legelőször az ifjú Goethében fogamzott meg, a ki még gyermekkorában megismerkedett a bolygó zsidóról szóló népkönyvvvel és még későbbi éveiben is ismételve ingadozott az emberiség három titáni alakja — Prometheus, Faust és Ahasverus — közt. A bolygó zsidó mondáját Goethe, tudjuk, egy nagy eposzban akarta földolgozni, melyben Ahasverus az emberiség történetének legfontosabb momentumaiiban föllépett és legdöntőbb eseményeiben személyesen is részt vett volna. De ez a költemény nem készült el soha; Faust kiszorította a jeruzsálemi zsidót épen úgy mint a görög hőroszt; a kis töredék, mely Goethe műveiben található, nem enged következtetnünk az egész munka tervének kivitelére. A terv maga azonban, a mint Goethe azt önéletrajzának tizenötödik könyvében közli, nagy befolyással volt az újabkori költőkre, a kik szintén Ahasverus vándorlásai fonalán az egész emberiség történeti fejlődését iparkodtak rajzolni. Ide tartoznak Zedlitz **Keresztélytől** *Ahasverus vándorlásai* (1832, nyomt.

1839), Mosen Gyula epikai költeménye *Ahasver* (1838), Köhler Lajos költői beszélye (1845), Andersen Keresztélynek, a jeles dán meseköltőnek, nagyszabású eposza (1847), Heller S. szellemes költői műve (1866, teljes átdolgozásban 1868), Carmen Sylva bölcséleti költeménye *Jehova* (1882), Josef Seeber eposza *Der ewige Jude* (1894) és számos újabb költői alkotás, melyeknek szerzői hasonló álláspontot foglalnak el. E költemények egyes sikerült jelenetekben, megkapó rajzokban és mély eszmékben egyaránt gazdagok; de mindnyájokon erőt vesz egyrészt az anyag tömege, mely az alkotás egységét eleve lehetetlenné teszi, másrészt az elméleti bölcselkedés, mely minden nagy gondolatot, minden fontos vallási, társadalmi, világtörténeti problémát *egy* cselekvény keretébe akar szorítani. Azonfelül nem sikerül e költőknek, épen mivel egyszerre nagyon is sokat akarnak elérni, *egy* alapgondolatot világosan és határozottan kidomborítani és műveket e gondolat kifejtésével költői befejezésre juttatni. Munkáik a világtörténetnek bölcséleti áttekintését adják, az emberiség történetének filozófiáját, mely ez általánosságban költői földolgozásra nem mutatkozik alkalmasnak.¹ A költők fölfogása különben igen eltérő:

¹ Ily irányú Madách Imrének *Az ember tragédiája* című költeménye is, melyre talán a bolygó zsidó mondája nem volt hatás nélkül. De csak maga a monda, mert bizonyos szempontból az övével rokon

Zedlitznél Ahasverusnak élnie kell, míg az arany korszak, az örök világbéke ideje megérkezett a földön; a bolygó zsidó, sírjában fekve, félálomban látja elvonulni lelke előtt az emberiségnek nagy történeteit és a hányszor azt hiszi, hogy a világ megnyerte a békét, kilép sírjából, de mindig csalatkozik és újra lefekszik, megszabadulása pillanatát vágyva várva. A munka befejezetlen, mert Ahasverus csak a hatalmas római birodalom bukását és Attila föllépését látja, mire megjövendőli Napoleont, az új Attilát. — Mosen eposzában Ahasverus a világtörténetnek megismerésére szellemi, mely előbb öntudatlan daczczal, utóbb világos öntudattal ellentétbe lép a kereszténységgel, mely ellen «minden erő és hatalom, minden sóhaj és fájdalom, minden hullott könny és ontott vér, minden megtört lélek és eltaposott szív nevében» végtelen harcot vív. Ahasverus előbb a zsidók vezére Titus ellen, majd a zsidók legvénebbje Julianus császár idejében és a jeruzsálemi templom építésének vezetője (itt találjuk Kőmíves Kelemenné motívumának változatát), végül az iszlám vezére, tehát

földolgozásait (Mosen, Zedlitz és Heller műveit) Madách bizonyára nem ismerte. Tehát csak a keretnek némi hasonlóságáról lehet szó, a mennyiben a magyar költő az emberiség fejlődését szintén egy eszme irányában fogja föl és egyes világtörténeti képekben tünteti föl. V. ö. Gálos Rezső: *A bolygó zsidó mondája és Madách*. Heinrich-Album, 1912, 292—297. 1.

mindig mint aktív cselekvő, pedig általában csak a világeseményeknek passzív szemlélője, bölcs megfigyelője, a ki vizsgál és tanít, de nem cselekszik. — Köhlernél a bolygó zsidó a szabadság apostola, a kinek vándorolnia kell, míg igazság és szabadság nem uralkodnak a világon, tehát örökké. Andersennél Ahasverus a kétely angyala, a ki vagy nem látja, vagy konokul tagadja az emberiség haladó fejlődését és azért örökké kíséri az emberiséget világtörténeti útján, hogy tanúja legyen küzködésének, míg be nem látja tévedését és kételyeinek alaptalanságát. A költemény igen homályos, alapgondolata sehol sem nyer tiszta világos kifejezést. — Legkiválóbb e művek közül az utolsó, Heller költeménye, mely a bolygó zsidót összehozza Fausttal és Don Juannal. A költő Ahasverus vándorlásai fonalán az emberiség fejlődését a zsidóságból, tehát a legszűkebb nemzeti és felekezeti korlátoltságból, a kereszténységen keresztül az emberség (humanitás) korszakához, melyet Goethe-Schiller korában vél fölismerni a költő, tünteti föl. De ez itt is inkább bölcselkedéssel történik, mint cselekvényben vagy Ahasverus lelki átalakulásaiban. A költemény azért inkább filozófiai, mint valóban költői alkotás és ugyanez áll a későbbi földolgozásokról, melyeknek részletes tárgyalása azért céltalan ismétlés lenne.

Még kevésbé sikerülhetett e történetfilozófiai anyagnak művészi megalakítása a drámában,

mint ezt Max Haushofer drámai költeménye három részben («Der ewige Jude», 1886) megkísérti. Ez a nagy költői erővel megírt munka a mondának (?) egyik legérdekesebb és legszellemesebb, de túlságosan formátlan és szimbolizmokkal túlterhelt földolgozása. Mintája Goethe Faustjának II. része, egyes motívumokban pedig talán Bulwer Edwardnak «Zanoni» cz. fantasztikus regénye volt reá hatással.¹ A prológos és előjáték után a darab első része, melyet a költő maga mythosznak nevez, a középkorban játszik, a népvándorlás idejében, midőn Ahasverus unokája, Walfried, Szent Severinus tizenkilenczéves tanítványa, világgá megy, hogy őst megváltsa, a mi neki nem sikerül, mert Ahasverus maga meggátolja kegyeletes művét. Utódai az Unterberg mélyébe kerülnek, Ahasverus pedig kénytelen tovább vándorolni. A második rész (négy felvonásos tragédia) két emberöltővel később játszik, a renaissance korában. Hőse Elza, Walfried fiának, Wolfhartnak unokája, a kit a halál (Thanatos) elcsábít és öngyilkosságba kerget.

¹ Esetleg hatott reá Edgar Quinet nagyysteriuma («Ahasverus, mystère», 1833, németül 1834) is, mely négy napba osztva hat évezred történeteit soroltatja föl. Ahasverust felesége, Rachel, váltja meg, mire az átok emberét Krisztus megáldja. Az érdekes költemény, mely a szerző kételyeiből és kétségbeeséséből fakadt, a legnagyobb pessimizmussal végződik: minden meghal, Isten is, a fla is, még a ,semmi' is, és csupán az örökkévalóság marad meg.

A harmadik rész (ötfelvonásos phantasta komédia) a jelenkorban játszik, de még jóval regésebb, mint az első két rész. Hőse Markus Schwarz, a ki magát Ahasverusnak hiszi és mint ilyen a lét rejtélyeit meg akarja oldani, de siker nélkül. Az egész mű lírai, epikus és drámai elemek keveréke, nem törődik a tér és idő korlátaival, szereplői pedig nem igazi emberek, hanem inkább kieszelt allegóriák. Ahasverus maga a halhatatlanság megtestesülése, a ki hiába kéri Thanatostól a halált. A műnek nagyszámú költői részletei nem alkotnak egészet, a túltengő bölcséleti és művelődéstörténeti anyag pedig tele van rejtvényekkel, melyek sokszor annyira homályosak, hogy megfejtésük nagyon kétséges. Azért nem is tudom a nagyszabású munkát oly értékesnek tekinteni, mint némely bírálója, a kik lelkes magasztalással üdvözölték.¹

E nagy művek nem is lettek népszerűkké; túltengő bölcséleti elemök már eleve igen kis körre szorította őket. Annál nagyobb tetszésben részesültek a harmadik csoporthoz tartozó némely munkák, melyekben Ahasverus csak mint mellékes, epizódikus alak van egy érdekes, de

¹ A mondának (tudtommal) utolsó drámai földolgozása, Walther Nithack-Stahn műve (1915) csak egy nagyszabásúnak tervezett munka bevezető része, mely csupán Krisztus haláláig viszi Ahasverus történetét, melyet elég homályosan az első emberpárnak bűnbeesésével kapcsol össze.

vele bensőbb összefüggésben nem álló cselekvény keretébe beleillesztve. Ezek közül a múlt századnak negyvenes és ötvenes éveiben rendkívül híres és olvasott munka volt a francia Sue Jenő regénye: *A bolygó zsidó* (1844). Itt a hős csak anynyiban foly be a cselekvénybe, a mennyiben a szereplők az ő utódjai és így sorsuk nem közönyös előtte. E sorsuk egy igen bonyolódott örökösödési perrel áll összefüggésben, melynek egyes mozzanatait a szerző kevés logikával és valószínűséggel, de annál több hatásvadászattal és furfanggal szövi egy első pillanatra érdekfeszítő, de egészében élvezhetetlen és részben nevetséges kompozícióvá. Sue különben a bolygó zsidó mondáját három lényeges pontban módosította. Nála ugyanis Ahasver munkás ember volt Jeruzsálemben, a ki a hatalmasoktól sokat szenvedett és Jézus ellen, a kit kezdetben szeretett és pártolt, azért lépett föl, mivel ez rajta és társain nem akart segíteni. Jézus átka nemcsak őt magát sujtja, hanem az egész osztályt, melynek tagja, a munkásosztályt, melynek Ahasverus ily módon képviselője lón. A bolygó zsidó tehát e regényben a legkorszerűbb társadalmi kérdések egyikének megszemélyesítője és képviselője. De Ahasverus Suenél meg is bánta tettét, szíve mélyébe fölvette a kereszténység örökség alapeszméjét, a felebaráti szeretetet, és most mint az igaz kereszténység képviselője, ellentétbe lép és elkeseredett harczot folytat az álkeresztényekkel,

Krisztus hamis tanítványaival, Ahasverus, a szeretet hírnöke, a jezsuitákkal, a gyűlölet papjaival. Végre Sue a bolygó zsidó mellé oda állítja a bolygó zsidónőt, Herodiaszt, Nagy Herodes unokáját, Herodes Antipasnak, Jézus fejedelmének nejét, Salome anyját, a ki a monda szerint Keresztelő János fejét egy tánczért követelte (Máté ev. XIV, 1—11.) és ezért, egy későbbi monda értelmében, örök vándorlásra van kárhoz-tatva. Mint Ahasverusban a munkást, úgy sujtja Herodiasban a nőt az Isten átká, a nőt, a ki évezredekken keresztül mint a férfiú és a társadalom jogtalan rabszolgája, alárendelt, szolgai szerepre volt ítélve. Herodias tehát a jelenkor másik égető társadalmi kérdésének, a nőkérdésnek képviselője. A regény végén Ahasverus és Herodias meghalnak: az átok megszűnt; a munka, az igazi kereszténység, a nő — mind a hárman megszabadulnak azon bilincsektől, melyekben Krisztus ideje óta görnyedtek. — Tagadhatatlan, hogy e problémák, melyeket Sue föl-vett regényébe és a monda alakjaiban meg-személyesített, fölötte érdekesek és a regény rendkívüli hatása egész Európában első sorban épen ezen társadalmi irányzatosságának tulaj-donítandó. A cselekvénynyel magával azonban ezek a kérdések igen laza összefüggésben vannak; a munka művészi értéke igen, igen csekély; a szerkezet egysége, más hiányokat nem is tekintve,

már a regénybe fölvetett **elemek** összeférhetetlenségén szenved hajótörést.¹

Sue nagy vetélytársa a regény terén, id. Dumas Sándor, szintén írt egy Ahasverus-regényt: «Isaak Laquedam» (1853, 2 kötet, ugyanakkor németül is), melyben a bámulatosan termékeny író, saját szavaival, «mindent akart letéteményezni, a mit művészetről, tudományról, embe-
rekről és dolgokról húsz éven keresztül tanult. Életemnek műve lesz ez (mondja), melynek semmiféle irodalomban párja nincsen.» Tizenöt századnak képét akarta Dumas e hatalmas műben megrajzolni; de az elkészült két kötet, mely egyébként gazdag és zabolátlan képzeletéről fényes tanúságot tesz, Nero föllépésével megszakad.

Ilyen epizódikus szerepet játszik Ahasverus már egy régebbi és sok későbbi műben, így már Horn Ferencz egy novellájában (1816), Klingemann Ágostnak e novellán alapuló tragédiájában (1827), melyet főleg Devrient Lajos genialis játéka tett néhány évtizedre igen népszerűvé és nagyhatásúvá, Oelkers Tivadar egy regényében

¹ Sue regényét kétszer dramatizálták: 1. Schmidt Károly 1846-ban, kinek műve ötször került színre Lipcsében 1845. és 1846. 2. Mondidier és Saint Ernest, a kiknek földolgozását 1849-ben adták Párisban. Operát is írtak a regényből Eugène Scribe és M. de Saint-Georges, zenéjét szerzette F. Halévy. Először adták Párisban 1852 április 23.

(«Oldenhoff Mária», 1848), melyben Ahasverus átka főleg abban nyilvánul, hogy éppen azt kell boldogtalanná tennie és megsemmisítenie, a kit legjobban szeret; Schücking Levin egy regényében («A paraszt herczeg», 1851), melynek egy terjedelmes epizódjában («A három kérő») a három bolygó vándor, az örök vadász, a hollandi tengerész és Ahasverus egy augsburgi vendéglőben összekerülnek, és más elbeszélő és drámai művekben.¹ De mind e feldolgozásokban a bolygó zsidó csak epizódikus alak, mely rendszerint a gondviselés szerepét játszva, a cselekvény csomóját föloldja, a főcselekvénnyel azonban nem áll vagy csak nagyon külső kapcsolatban.

A legkiválóbb költői alkotás, mely Ahasverust, noha szintén csak mint mellékes alakot szerepelteti, Hamerling Róbert szép költeménye («Ahasverus Rómában», 1865), a jelenkornak egyik leg-

¹ A bolygó zsidó teljes irodalmának tárgyalása vagy csak egyszerű összeállítása nem célja e tanulmánynak. A mondának eddigelé legtéljesebb könyvészetét adják Græsse első kísérlete (id. h. 105—107. l.) után Johann Prost, *Die Sage vom ewigen Juden in der neueren deutschen Literatur*, 1905, Albert Soergel, *Ahasver-Dichtungen seit Goethe*, 1905, és L. Neubaur, *Centralblatt für Bibliothekswesen*, 1893. De e jeles dolgozatok ellenére teljes könyvészeetről ma sem szólhatni, azért csak tájékoztatásnak tekinthető az a már említett megállapítás, hogy Ahasverus-munka az egész világirodalomban 210 ismeretes, melyeknek körülbelül fele a német irodalomra esik.

érdekesebb, legszellemesebb epikai műve.¹ Itt Nero és Ahasverus állnak egymással szemben, az elsőben a féktelen élvezet, az élet határtalan vágya, a másikban az életnek ép oly határozott megvetése, ép oly határtalan halálvágy. De Ahasverus itt nem a bolygó zsidó többé, — ő a bolygó ember, a halhatatlan emberiségnek képviselője. Ő nem Jeruzsálemben született, a római császárság korában; ő régibb, ő oly régi mint az emberiség maga, mert ő a föld elsőszülöttje, ő Káin, az első forradalmár, a ki a halált a világba hozta és azért maga meghalni nem tud.² Midőn az örök vándor a költemény utolsó részében a keresztyenekkel találkozik. Ahasver így szól hozzájuk:

«— A ki Megváltótokkal daczolt,
Nem Jeruzsálem zsidója volt csupán
Az már Ahasvér volt, a vénnek véne,
Oly vén, milyen a föld, szakállá rég
Hószínű volt, és görnyedt vállain

¹ Dramatizálta J. Horst és színre került Hamburgban.

² V. ö. I. Móz. 4, 13: Akkor monda Káin az Úrnak: Nagyobb az én büntetésem, mint azt elhordozhatnám. 14: Íme elűzöl engemet most e földnek színéről és a te orczád előtt el kell rejteznem, bújdosó és vándorló lések a földön; melyből az következik, hogy valaki én reám találkozok, megöl engemet. 15: És monda néki az Úr: Sőt inkább valaki megölel Káint, hétszerte inkább megbüntetik. És az Isten megbélyegzé Káint, hogy senki, valaki találná őtet, meg ne ölné.

Sok ezredévnék terhét hordozá :
 Mióta szívek dobognak e földön,
 Ahasver folyton folyvást vándorol
 S fog is, míg szívek e földön dobognak.
 A jeruzsalemi zsidó csupán
 Egy a sok változó alak közül,
 Melyekben ezredéveket kísérek —
 Sarúmra úti port kavart a szél :
 Rég eltűnt nemzedékek hamvait.
 .... Elsőszülöttje vagyok
 Annak, ki nem született, ki teremtmény,
 Az első pár első utóda én,
 Az első gyermek s — első lázadó.
 Velem indul meg a világtörténet,
 Legelső lapját vérrel én íram.
 Én hoztam a halált, én a világba,
 Az ismeretlen, nem sejtett halált ;
 Kaput neki öcsém szívéen nyitottam,
 Azon betört, s azóta egyre dűl,
 Rabjává lesz a lét minden fia.
 S mert én hozám e földre a halált,
 Engem kimél — hálából, büntetésül.
 Kétségbeesve, búban elhivám
 Sokszor, és megjelent, mint gúnyos szörny.
 Kértem, vigyen magával, ámde ő
 Kicsúfolt : «Téged', úgy mond, megkiméllek!
 A változóban légy állandó te,
 A halandóban légy a halhatatlan
 Asbest a tűzben, vízben parafa,
 Légben hely, gyémánt a föld ölében —
 S örök zarándok az embervilágban!
 A lét szorosra vonott kötelén —
 Enyészet ásít jobbról, balról is —
 Járj folyton, szédülj s le ne ess soha!»
 Szólt a halál s eltűnt — s a nyugtaért
 Fél öntudattal s titkos ösztönében
 Vívódó emberségnek fájdalmát

Reám tévék és minden emberöltőn
Kell öntudattal vinnem azt! . . . »

Ahasverus tehát folyton élni, előre, tovább hatolni kénytelen, — de egyszersmind folytonos vándorlásra, előre törekvésre, haladásra serkenti az emberiséget is. Mert az emberiség nem áll meg soha, alig nyugszik valaha ; az emberiség küzd és fáradozik, halad szünet nélkül, előre, előre, tovább, mindig tovább. Az egyes ember nyugalmat, békét, halált kíván, — az emberiség örökké halad és nem nyugszik soha.

Meddig lobog még ez a titokteljes,
Kiirthatatlan csendes halálvágy,
Mely egyaz, mint a legfőbb létöröm,
Mely létünk minden változásain
Keresztül küzd, örökké elégedetlen,
Egy végső, rejtett célra? Oh igen,
A lénybe oltva, hogy pihenni vágy,
Nevezze bár sóhaja pihenőjét
Tökélynek, üdvnek, Istennek vagy égnek!
S e végső nyugalom az, melyre tör,
Tör nyugtalan — és az egyén megleli
Azt a halálban ; de az emberiségnek
Mindegyre élni, küzdni, vívni kell,
S nekem, nekem kell e fájó kínját,
A sóvár-nyugtalan lét fájdalmát
Évezredek mesgyéin átkísérni! —
Vannak korok, búsak, melyekben új
Alakra tör a lét: ekkor szivemben
Ez a nyugodni vágyó nyugtalanság
Emésztő kínná lesz. Az életnek
Legteltebb árjába rontok én akkor,
Ledöntve, a mi ing, serkentve, hajtva.

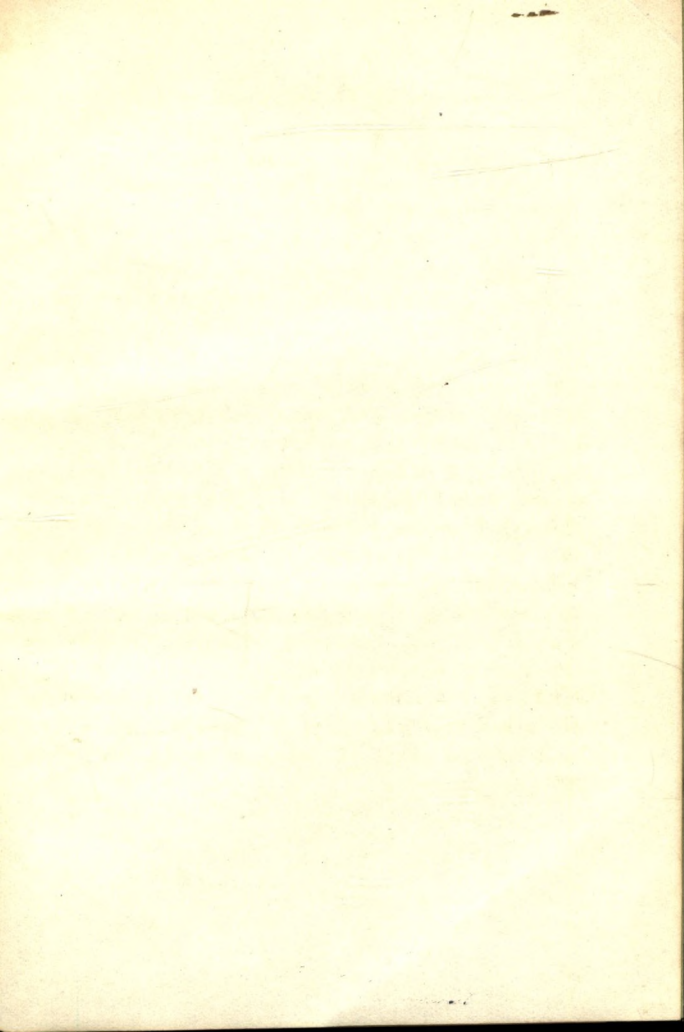
A sorskerékbe nyúlok vas kezemmel,
 Nem gátolva, nem, sürgetve az árt.
 A döntő percznek szárnyakat növeszték,
 Hogy túl soká ne tartson a zavar.
 Mert hogyha elmúlt ily gonosz idő —
 S az ember nyugtot új létben talál :
 Rövidke pihenés int nekem is,
 Hol sóvárgásom szinte elfelejtem.
 Azt' nyugton alszom hűs barlang ölén,
 És csak ha ismét századok elteltek,
 Ocsúdok fel, eszmélek önmagamról
 És halhatatlan életemről újra ;
 Sötét barlangból napvilágba lépek,
 Hogy lássam, kérdjem : ez a földi élet
 Nem únja-e még örök változást,
 Szülnek-e magzatot még az anyák?

Így lett Hamerlingnél az örök zsidóból az örök ember, így lett Ahasverus a halhatatlan emberiség megszemélyesítője. E fölfogásnál nagyobb szerű nem lehetséges, mert az emberiségnél magasabb eszme nem képzelhető.

És mily sajátos találkozása az eszméknek! Ahasverus az emberiség megszemélyesítője, — és Faust, nem-e ugyanaz ő is a Goethe költeményében? A reformatio korszakából származik mind a két alak, a renaissance melegítő tüze érlelte mind a két mondát. Faust föllázad az Isten ellen és elpártol tőle, mert élvezni és tudni akar, többet mint a mennyit embernek élveznie és tudnia adatott ; és Ahasver gögből és vakságból támad a Megváltó ellen, a kit elismerni, a ki előtt meghajolni nem akar. Síme, a századok folya-

mában az eszmék mélyebbeké válnak és Ahasverusban és Faustban, az egyikben épen úgy mint a másokban, az ember maga áll előttünk, az ember, a ki folyton küzd, a ki korlátokat sem a hit, sem a tudás, sem az élvezet terén nem akar túrni, a ki nyugalmat nem ismer, a ki folyton fáradozik, halad, vándorol évezredből évezredbe.

De ha végül kérdezzük : Meglelte-e már a bolygó zsidó mondája is a legnagyobbyszerű földolgozást, melyre alkalmas, mint azt a Faust-mondáról, tekintettel Goethe remekére, mondhatjuk: Hamerling költeményének összes költői szépségeit, eszmékben való gazdagságát, ragyogó színgazdag képeit, főleg pedig a hősnek magasztos fölfogását is készséggel elismerve, — mégis azt kell mondanunk, hogy még nem lelte meg, mert Ahasverus nála is csak mellékes, epizódikus alak, nem a cselekvény középpontja. De az ily végleges, minden igényt kielégítő földolgozását a mondának nem is várhatni egyhamar, mert az ilyenre csak egy Goethe-féle szellem van hivatva, az ilyen világhódító szellemek pedig, mint az üstökösök, oly óriási utat végeznek az emberiség egén, hogy csak hosszú századok lefolyása után tűnnek föl egyszer-egyszer!

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította Gyulai Pál. Szerkeszti Heinrich Gusztáv.

Hazai és külföldi írók regényei és elbeszélései; versek színművek és ismeretterjesztő művek.

- 1835—1836. **Fluck András. dr.** A németbirodalom alkotmánya.
- 1837—1842. **Császár Elemér.** Shakespeare és a magyar költészet.
- 1843—1847. **Kéky Lajos.** Tanulmányok Arany János epikájáról.
- 1848—1850. **Halidé Edib Hanum.** Az új turán. Egy török nő végzete. Fordította *Dr. Silberfeld Jakab.*
- 1851—1853. **Csánki Dezső dr.** Az új magyar és az úgynevezett közös czímerekről.
- 1854—1855. **Molnár Antal.** Beethoven.
- 1856—1863. **Váradí Antal.** Elmult időkbl. Czikkek és rajzok.
- 1864—1866. **Wlassics Gyula báró.** A semlegesség a világháborúban.
- 1867—1869. **Tolsztoj Leo.** Szergij atya. Oroszból fordította *Trócsányi Zoltán.*
- 1870—1872. **Marlowe Kristóf.** Doktor Faustus tragikus története. 1588. Fordította *Rózsa Dezső.*
- 1873—1877. **Heinrich Gusztáv.** A Don Juan-monda.
- 1878—1880. **Joél Károly.** A történelem észszerűsége. Fordította *Dr. Sas Andor.*
- 1881—1883. **Fraknoi Vilmos.** A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev.** Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán.*
- 1888—1893. **Geréb József.** Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam.** Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédbl *Leffler Béla.*
- 1911—1917. **Réz Mihály.** Külpolitikai tanulmányok. A hármasszövetség. Olaszország albániai aspirációi, Anglia egyiptomban, Németország és Magyarország, Bülow a német politikáról.
- 1918—1922. **Haraszi Gyula.** Hogyan írtak és beszéltek a régi francziák.
- 1923—1946. **Bellamy Edvárd.** Visszapillantás 2000-ből 1887-ik évre.
- 1947—1952. **Heinrich Gusztáv.** A bolygó zsidó mondája.